

MEDICINA ÉS FILOZÓFIA (III)

– A MINDENBEN ÜGYES EMBER¹ –

A szicíliai, akragaszi Empedoklész eltűnésével, öngyilkosságával vagy száműzetésével mind a medicina, mind a filozófia további fejlődése Megalé Hellaszból ismét a keleti perifériákra helyeződött át. Az átmenet, természetesen, nem Empedoklész életfordulatához kapcsolódik. A háttérben jelentős szociális, ökonómiai és katonapolitikai átrendeződések mentek végbe.

Az ötödik században vagyunk, a hellén felvilágosodás éveiben,² s annak központjában, Athénben. Ez a század a hellén orvoslás fénykora. A medicina és a filozófia viszonyát vizsgálva egyetlen egy név világít az évezredek homályos mélyéből felénk, s ő kósz Hippokratész. Az ötödik századi Athén fejlődése két, jól elhatárolható szakaszra oszlik: az *első* a perzsa háborút követő *békeidő* Athénje; a *második* a felvilágosodás kora, amelynek meghatározó háttérét a peloponnészoszi *háborúk* adják.³

A hellászi és ión egészségügyi központok közül három emelkedik ki: a Thesszaliához kötődő Epiaduros, az ión Kósz és Knidosz. A görög felvilágosodás nagyjai közül is kiviláglik az ókori hellén orvostudomány legnagyobbjának, Hippokratésznek a neve. Írói hagyatékát, a „**Hippokratészi gyűjtemény**”-t még a XVII. században is az orvostudomány egyik alapműveként tartották számon. A mintegy félszáz tanulmány zömében megközelítőleg 50-60 év – nem számítva a későbbi, legkésőbb az i. sz. II. századra tehető kiegészítéseket és átfogalmazásokat – irodalmi terméséből állt össze.⁴ Hippokratész neve alatt tehát több szerző rejtőzik. Nem feladatomban, eszközeim sincsenek rá, hogy közülük kiemeljem az *eredeti* hippokratészi iratokat (az 52 értekezésből legfeljebb 6 származhat tőle). Ha alább Hippokratészre hivatkozom, akkor hallgatólagosan a gyűjtemény több mint félszáz tanulmányára, az ókori hellén medicina élvonalára utalok: „*A Hippokratész név epitheton ornanszá vált*”.⁵

TUDJUK – NEM TUDJUK

Azok a közegészségügyi eredmények, amelyek önmagukért beszélnek, s amelyekkel az ókori Hellasz méltán dicsekedhetett, semmiképpen sem korlátozódkhattak az aszklépeionok tevékenységére, de a hippokratészi iratoknak köszönhetően éppen az aszklépeionokban folyó gyakorlati orvoslásról és orvostudományi összegzésekről tudjuk a legtöbbet. A laikus és a spirituális szférák önállósulása, kapcsolata, egymásba való átmenetei homályba vesznek, mint ahogyan a politikának mindkettőhöz való viszonya is sok kérdést hagy nyitva.

1 Szophoklész. Antigoné. In: Trencsényi-Waldapfel Imre: Ember vagy. Műfordítások. Európa Könyvkiadó. 1979. 135. old. (Továbbiakban: Ember vagy)

2 Thomson véli, hogy „Az orvos feladatának a hippokratészi értekezésében kifejtett koncepciója a gyarmatosító korszak terméke.” (Thomson: Az első filozófusok. Tanulmány az ókori görög társadalomról. Kossuth Könyvkiadó 1975. 325. old.). A nagy gyarmatosítás a *nyolcadik* és a *hetedik* század, a hippokratészi orvoslás az *ötödik* és a *negyedik* századi eseménye, amelynek a „gyarmatosító korszakhoz” semmi köze nem volt.

3 Vö. Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates. MTA Kiadása. 1910. XXXIX-XLI. old. (Továbbiakban: Hornyánszky)

4 Hornyánszky monográfiája magyar nyelvű alapmű. Jelentős munka Kerényi Károly „Az isteni orvos. Tanulmányok Asklepioszról és kultushelyeiről” című tanulmánya (Európa Könyvkiadó. 1999.). Hiánypótló Havas László összeállítása a „Válogatások a Hippokratészi Gyűjteményből” (Gondolat Könyvkiadó. 1991. Továbbiakban: Válogatások). Az Interneten található „A hippokratészi corpusból” című fordítások: „A nyolchónapos magzatról” és „A héthónapos magzatról” (ford. Gradwohl Edina); „A húsokról” (ford. Végh Júdit); „A folyadékok használatáról” (ford. Forgács Tünde); „A levegőről” (ford. Szabó Mária). (www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk.../01_hippokratesi_corpusbol.pdf. Továbbiakban: Orvostörténet). Más irodalmi összegzés található Szlatki Mária „Hippokratész a magyar orvosi irodalomban” c. tanulmányában (vö. Válogatások 186-187. old.). Az epidauroszi Asklepiosz-templom gyógyító munkájáról írt tanulmányt Németh György „*Marcus Iulius Anellus csodás gyógyulása Asklepiosz szentélyében*” címmel (okorportal.hu/wp-content/uploads/2012/11/2003_2_3_nemeth.pdf). Majd „*csak utána – Hippokratész után (EKO) – következtek a kürénéi orvosok*” (Héródotosz: A görög-perzsa háború. III,131. Osiris Kiadó. 1998. Továbbiakban: Hérod)

5 Schultheisz Emil: Bevezetés a Hippokratészi gyűjtemény olvasásához. In: Válogatások 8. old.

Jóllehet, vannak adatok a gümnazionok hálózatára, amelyekben egészségügyi feladatokat is elláttak, a polisz által szervezett kórházakra, s vannak utalások a vándororvosokra és katonarvosokra, de ezek kiterjedtségére, valóságos szerepükre és működésükre vonatkozó adatok homályosak, esetlegesen, szinte szétválaszthatatlanul összemosódnak a sarlatánok ténykedésével. Kevéssé tisztán áll előttünk a különböző státuszú orvosok társadalmi elfogadottsága, erkölcsi és anyagi helyzete, a társadalomban betöltött állása, s ezek változásai nem csupán az időben, hanem különböző poliszok között is.

A szerény és hiányos adatokból lehetetlen dokumentálni az orvoslásban az i. e. V. században végbement fordulat kiterjedtségét és mélységét, noha az eredményekből visszakövetkeztethetünk rájuk. A bizonytalanság abból fakad, hogy az általános egészségügyi színvonalban a medicina személyi, intézményi stb. feltételei mellett a háztartásokban felhalmozott gyógyító tapasztalatokat (pl. lázcsillapítás, gyógyfüvek ismerete stb.), az élelmezés struktúráját, a városok szerkezetét, a lakóépületek minőségét, a közterek tisztántartását, a vízellátást, a fürdőhasználatot, a testedzés lehetőségét stb. stb. mind-mind számításba kellene vennünk. Mindezekről ugyan külön-külön sok ismerettel rendelkezünk, de időbeli fellépésükről és egymáshoz való viszonyukról nem sokat mondhatunk. Az ismert eredmények és az ásatások által föltárt anyagok talán bővebben vallanak az orvoslás történetéről, mint az írott források.

Mármost, ha ennyire korlátozottak és tisztázatlanok, bizonytalanok és sokértelműek a medicináról rendelkezésünkre álló adatok, akkor még nehezebben rajzolható meg az az időben és intenzitásában változó, alakuló viszony, amely a medicina és a filozófia egymással összekötötte és egymástól elválasztotta. Feltehetjük ugyan, hogy a köznapi, a mitológiai és a filozófiai eszmék nem álltak olyannyira messze egymástól, mint manapság, de azért biztosak lehetünk abban, hogy volt közöttük az adott korban jelentősnek mutatkozó különbség. Ám a köznapi tudat ítéleteiről csak szélsőséges, végletes – a medicinát istenítő és kárhóztató – véleményekkel találkozunk, a közmegítélés elmosódott.

Ha ezeket a korlátokat figyelembe vesszük, akkor az alábbiak a medicina és a filozófia viszonyáról ugyan vázlatos lesznek, de a fő irányokat kijelölik.

DÖGVÉSZEK

A görög-perzsa és a peloponnészosi háborúk hatása Hellasz és Európa fejlődésében legalább olyan elhatároló jelentőségűnek bizonyult, mint az akhájok háborúja a trószok Ilionjáért.

És mindkettő határán dúlt a dögvész.

Az „**Íliász**” a Tróját ostromló argiszok között tomboló dögvész ábrázolásával kezdődik. Dögvész: kolera, tífusz? Valószínűbb a pestis. Homérosz Apollón nyiláival magyarázza a járvány kialakulását. Terjedésétéről pontos képet rajzol:

*Kezdetben csak az öszvérekre s a fűrge kutyákra
lőtte hegyes nyilait, de utána magára a népre:
szüntelen és sűrűn tetemek máglyái lobogtak.⁶*

Az isten lövedéke, a fertőzés az állatokról az emberekre terjedt.

Egy másik döghalálról (loimosz) Thuküdidész ad leírást. A kórokozót Etiópiából, Egyiptomból és Lübiából tengerészek, kereskedők hurcolhatták be Peiraieuszba, Athén kikötővárosába, onnan terjedt Athénbe.⁷ A járvány magával ragadta Periklészt, s vele Athén demokráciáját. Plutarkhosz szerint ekkortól veszik figyelembe azokat az erőket, „*amelyek hatásukat éreztetve hihetetlen gyorsasággal terjednek szét, és mérhetetlen nagy távolságokat hatnak át keresztül-kasul.*”⁸

Kétséges adatok szólnak arról, hogy Hippokratész az athéni pestisjárvány idején a városban tartózkodott, s fiatal orvosként önfeláldozóan maga is részt vett az athéni pestis leküzdésében, részese lett az athéni orvosok heroikus erőfeszítésének, hogy minél több embert

6 Homérosz: Íljász. I,50-52. In: Uő. Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. (Továbbiakban: II)

7 Nem ismerték a járvány(ok) okát: „*Ám fejtse ki erről a járványról ki-ki – orvos és nem orvos – a maga véleményét, hogy mi lehetett a valószínű eredete, s hogy nézete szerint milyen okok hozták létre ezt a nagy fordulatot, s tették képessé arra, hogy a helyzetet ennyire megváltoztassa. En megelégszem a betegség leírásával.*” (Thuküdidész: A peloponnészosi háború. Osiris Kiadó. 1999. II,48.)

8 Plutarkhosz: Az isteni büntetés késlekedéséről. 14. In: Uő. Szókratész daimónja. Helikon Kiadó. 1985.

megvédelmezzék és meggyógyítsanak. Javaslatára a fertőzött gócot körbezárták, fölégették. Ez hozta meg, mondják, Hippokratész számára Hellaszban a közismertséget.⁹

Legyenek bár a „dögvészek” és a történelmi sorsfordulók összeesései a korai történelmi emlékezet és a korai logografusok toposzai, de az epidémiák, azaz a járványok valóságban is olyannyira sűrűn léptek föl, hogy szinte minden sorsforduló közelében a datálásra fogódzót adhattak.¹⁰

BÖLCSEK ÉS A MEDICINA

A hellén szellemi élet első nagy fellendülése a hét görög bölcset nevéhez köthető. A bölcsek között nem voltak orvosok, s nem érintették meg őket az orvoslás eredményei. Ugyanez mondható el a bölcsek mozgalmából kinövő természetfilozófiai kezdetekre, kiváltképpen milétoszi Thalész munkásságára. Részben erre a körülményre utalhat Hippokratész is: „Az orvostudomány az összes mesterség közt a legkiválóbb, mégis a vele foglalkozók tudatlansága miatt is, meg azok tájékozatlansága következtében is, akik csak felületesen ítélik meg a tudomány művelőit, egészen mostanáig igen méltatlanul mellőzték.”¹¹ Korukból és körükből, azaz Hellaszból – beleértve a milétosziakat is – Plutarkhosz egyedül Klebdoroszt, a hét bölcset Periandrosz-szervezte lakomájának egyik részvevőjét említi.¹²

Mellőzöttségüknek strukturális és ideológiai háttere volt, ezekre majd később térünk ki. Mindez nem csökkenti a bölcsek munkásságának az orvosi szemléletre való hatását. Hogy a hellén orvoslás olyanná vált, amilyen lett, abban része volt a hét görög bölcset mozgalmának és Delphoinak. Egy-két emberöltővel korábban ők vezényelték le a nagy társadalmi átalakulást, a nemzetségi társadalmi viszonyokból a polisz-társadalomba való átmenetet. Szólhatunk még Anaximandrosz ún. „darwinizmusáról” is, amely azonban a medicinától független eredmény volt, mint hogyan a medicina is csak később figyelt föl rá.

Az orvoslásban a hellén létezésfilozófia és életvitel bölcsek által megfogalmazott egyik alapvető elve húzódik meg: a **mértékletesség**. A hellén jogi felfogás, a hellének etikai ideálja, a filozófus életbölcse és a hellén orvoslás irányelve a „hübrisz”, a mértéktelenség kerülése, az ésszerű, emberi határok átlépésétől való idegenkedés. A bölcsek tevékenységét és gnómáit az orvoslás sajátjaként ismerhette el, és a hellén orvosi etika alapelvevé válhattak. „Gnóthi szeauton!” és „Méden agan!” – van-e a hellén gondolkodás centrumában, a filozófiában és a medicinában ezeknél az elveknél, az önmegismerésnél, a mértéktartásnál humánusabb hitvallás?

HÉT ÉS HÚSZ

Még egy, igaz távolabbi, de megfontolásra érdemes tény is arra mutat, hogy a bölcsek hatása elhanyagolhatatlan. Amikor azt próbáljuk eldönteni, hogy a hippokratészi orvoslás a Megalé Hellasz-i vagy a hellászi hagyományokat követte-e, akkor nem feledhetjük, hogy a spártai gyermekek **hétéves** korukig maradhattak szüleik körében, hogy **heten** voltak a bölcsek, akik közül Szolón az emberi életet **hetes** szakaszokra osztotta,¹³ s hogy a hét bölcset közé sorolt szüroszi, de Szamoszon tevékenykedő Phereküdesz kozmogóniai-kozmológiai munkájának címe pedig „**Επτάμυχος**”, azaz „**Hétrejtekhely**” volt.

Ez lebegjen szemünk előtt, amikor Hippokratésznál ezeket olvashatjuk: „Az ember akkor nő fel, amikor elnyeri végső alakját, és ez leginkább héttől tizenéves koráig szokott bekövetkezni.... A gyermek tovább nő a harmadik hétéves időközéig, amikor ifjúvá érik, és még a negyedik és az ötödik hétéves időközéig is.”¹⁴ Máshol érvek sorával alátámasztva

9 Thuküdidész nem tud Hippokratész athéni tartózkodásáról. Az emberek tehetetlenek voltak: „Egyesek az ápolás hiánya miatt haltak meg, mások meg annak ellenére, hogy a legnagyobb gondoskodás vette körül őket.” (Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. II,51.)

10 Epimenidész meghívták Athénbe, mert „A várost rémületes csodajelek hozták rémületbe” (Plutarkhosz: Szolón 12. In: Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. 1-2. köt. Magyar Helikon. 1978. Továbbiakban Plut – EKO), amit többen járványos betegség fellépésével magyaráznak. Ekkor kezdeményezte Drakón a reformjait.

11 Válogatások. Törvény. 1.

12 Vö. Plutarkhosz: A hét bölcset lakomája. In: Uő. Moralia. Erkölcsi, filozófiai, államelméleti kérdések. Az eredeti görög szövegből összeállította Rakonczai János. Bába Kiadó. Szeged. 2012. 57. old.). Domokédész és Alkmaion későbbiek voltak és nagy-görögországiak.

13 Vö. Szolón: Az életkorokról. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1982. 62. old. (Máshol az 1959-es kiadásból idézünk, ezért mindenkor kiírjuk a kiadás évét – EKO)

14 Vö. Orvostörténet. A húsokról. 13.

kijelenti: „Az emberélet hétnapos szakaszokból áll”,¹⁵ „nyilvánvaló, hogy az életciklus hétnapos. Ha az ember hét napon át nem eszik és nem iszik, a legtöbb ennyi idő alatt belehal... A héthónaposan született magzat életképes, a természeti törvény szerint született, és hasonló törvényszerűséget és pontos arányosságot mutat a hétnapos életciklussal.”¹⁶ Írt egy külön tanulmányt is „A hetes számról” címmel. Ha van a „hetes” kiemelése mögött valóságos tartalom, akkor az a 4x7-es holdhónap, amit alátámaszt a másik kiemelt szám, a „négyes” is.¹⁷

Püthagorasz Szolónnal szemben, de tanítója és barátja, Phereküdesz ellenében is (tehát bizonyára tudatosan) az emberi életet húszas szakaszokra tagolta: „Az emberi életet pedig így osztotta fel: 'Húsz évig gyerek; húsz évig ifjú; húsz évig felnőtt férfi; húsz évig öregember. Ezek megfelelnek az évszakoknak: a gyermek a tavasz, az ifjú a nyár, az érett férfi az ősz, az öregember a tél.’”¹⁸ A húszas tagolás a nyugati, a kelta húszas számrendszerből ered.

Szabó Mária hivatkozik Hippokratészra, hogy elméleti fejtegetése „erős püthagoreus (a hetes szám szerepe) hatást mutat.”¹⁹ Hetes, húszas – ez is, az is **számmisztika**, de a hetes szám szerepe a húszassal szemben éppen a püthagoreus hatás ellen szól! Hippokratész nem a nagy-görögországi húszas, hanem a hellászi hetes felosztáshoz kötődik.

TÁRSADALOM ÉS TUDOMÁNYA

Hellász a háborúk tüzeiben formálódott. A lüd és a perzsa támadások nyomán szétesik a hét görög bölcs mozgalma, korábban a politikában jeleskedő kereskedő Thalész geometriai és kozmológiai problémák felé fordul. Ösztönzésére Milétoszban kibontakozik Anaximandrosz és Anaximenész munkásságában a természetfilozófia.

Újabb törést eredményeztek a perzsa támadások. Erről Anaximenész Püthagoraszhoz írt fiktív levele ad hírt: „Helyesen jártál el, amikor Szamoszról átköltöztél Krotónba, ahol megvan a nyugalmad. Aiakész fiai hallatlan gonoszságokat hajtanak végre, és a milétosziakat nem hagyják el az (egyed)uralkodók. Félelmet (jelent) számunkra a médek királya is, kivéve, amennyiben hajlandók vagyunk neki adót fizetni. Am az iónok készek a médek ellen harcolni, mindenki szabadságáért. Es ha egyszer kitör (a háború), semmi reményünk a szabadulásra. Hogyan gondolhatna akkor Anaximenész a csillagvizsgálásra, ha állandóan rettegnie kell a megsemmisüléstől és a rabságtól?”²⁰ A háború árnyékában megszűnt a milétoszi típusú természetfilozófia lehetősége és szükséglete. Anaximenész is politikai küldetésekre vállalkozott.

A perzsáktól filozófiailag terméketlenné lett Anaximenész tanítványai, milétoszi Hekataiosz és Kadmosz, valamint léroszi Phereküdesz²¹ tevékenységéből született meg a **logográfia**, a történelem, a néprajz és a társadalomföldrajz előzménye. Szolón a barbárok támadásaira és a peiszisztratoszi türanniára válaszul megírja utópiáját Atlantiszról. Eközben a Megalé Hellaszba menekültek is szembekerültek társadalmi, politikai, ideológiai kihívásokkal, Megalé Hellaszban magától értetően teljesen más természetűekkel, mint az ióniak. Krotónban az **orvosi** iskola, valamint a püthagoreus **matematika** és **akusztika** született meg, Eleában Xenophanész elsőként alkalmazta a mitológiakritikában az **etnográfiai** szemléletet, „**Kolophón alapítása**” és a „**Kivándorlás az itáliai Eleába**” című művével pedig létrejön a logográfiával egybevethető jelentőségű **krónika** és az ún. **ktiszisz**, a városalapításokat elbeszélő hellén műforma.

A tudományos szemlélet, benne az orvoslás új fordulata tehát kapcsolódik a katonapolitikai cezúrához és a poliszok hatalmi átrendeződéséhez. A háborúk, a hódítók, a népmozgások, a polgárháborúk és a vazallus-

15 Orvostörténet. A húsokról. 19.

16 Orvostörténet. A húsokról. 13. L. még uo. A nyolchónapos magzatról. XII,3; XII,3; XIII,1-3.

17 A knidoszi és a hippokratészi könyvek Roscher általi statisztikai kutatásai alapján felteszik, hogy a számmisztika háttérben valós összefüggés van (vö. Hornyánszky. 256. old.). Hornyánszky elveti ezt a következtetést, azt látta benne, ami: a világegység „sikamlós analógiákon” alapuló misztikus tételezését (vö. i. m. 256-257. old.)

18 Vö. Diogenész Laertiosz: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. VIII,1. Jel Kiadó. 1-2. köt. 2005; 2007. (Továbbiakban: Diog. Laert.)

19 Szabó Mária: Filozófia és orvostudománv a *Hinnokratészi Gvűjteményben*. Bevezetés *A levegőről* című íráshoz. 69. old. In: www.ookor.hu/archive/cikk/2007_4_Szabo.pdf. (Az én kiemelésem, a továbbiakban: ookor – EKO)

20 Diog. Laert. II,2.

21 Nem azonos a Szamoszon működő szüroszi Phereküdeszszel.

türannoszok nyomása következtében az *ember* és *társadalma* került a tudományos érdeklődés előterébe.

Egyfelől a *társadalomtudományok*, mint a *logográfia*, valamint a *genealógia*, a *krónika*, a *ktízisz* és a szolóni *utópia*, másfelől a *medicina* egyaránt az *embertudományok*, egymás pandanjai. A korai filozófia és a modern filozófiatörténet azért megy el jobbra érzéketlenül az orvoslás eredményei mellett, mert a filozófia fő vonulata a korai társadalomfilozófiai kezdeményezésekkel szemben a kozmológiára és a geometriára épülő természetfilozófia volt. Az orvostudományt nem természettudományként, hanem *humán* tudománynak fogták fel, mint ahogyan bizonyos értelemben az is volt és maradt.

DÉLOSZ ÉS DEMOKRÁCIA

A perzsa háborúk i. e. 479-ben hellén győzelemmel zárultak. A katonai összefogás vezető ereje és a győzelem kovácsa *Spárta* és *Athén* volt. A további csapások elhárítására 477-ben 173 polisz létrehozta a Déloszi Szövetséget, amelynek kezdeményezője és meghatározó központja *Athén* lett.²²

A háborúk és a békék módosítják a poliszok közötti erőviszonyokat és kapcsolatokat, a városállamok belső viszonyait, egyes tendenciákat felerősítenek, másokat gátolnak, de a lehetőségek itt és ott is készen álltak, az új struktúrák magvai már csírázásnak indultak.

A nagycsaládok által folytatott falusi földműveléssel, állattenyésztéssel szemben előtérbe nyomult a jövedelmezőbb városi ipar és kereskedelem, a piac és a pénzgazdálkodás, amely a földet is áruvá teszi. A vidéki népesség a városba özönlik. A hatalom az hagyományos arisztokrácia kezéből a városi nemesség kezébe megy át. Kialakul és kiéleződik a gazdagok és a szegények ellentéte, a rabszolgák száma megsokszorozódik, s egyre inkább a termelés fő tényezőjévé válnak.

Athénben jött létre a legszebb állami berendezkedés, itt születtek a legszebb emberi tettek.²³ Arról van szó, hogy Athénban „*olyan nagy szólásszabadság uralkodik, mint sehol Görögországban*”,²⁴ s a hellének „*teljes szabadságban nevelkedve... úgy gondolták, hogy a szabadságért még görögökkel is harcolniuk kell a görögök érdekében, s barbárokkal is az összes görög érdekében.*”²⁵ A demokrácia a zsarnokság ellenében a „*szép*” tettek, a „*szép*” államok és – tegyük hozzá – a „*szép*” gondolatok társadalmi alapzata, míg a rútnak az ázsiai zsarnokság.

Athén vonzza a letelepülő idegeneket, a kereskedőket, a gondolkodókat, nem kevésbé a szerencselovagokat. A nevükben szövetséges, de Athénnek alávetett államok megsarcolása, adója a várost gazdaggá, a háborúban kiépült flottája pedig tengeri nagyhatalommá tette. Azok a városok, amelyekről majd szó esik, Abdera, Knidosz, Kósz és Szelümbria a Déloszi Szövetség tagjai voltak, vagy mint Epheszosz, belépett tagjai közé.

Az anyagi gazdagodás és a szellemi fejlődés *lehetővé tette*, a városi élet túlnyomóvá és meghatározóvá válása, a megsokszorozódott népesség, a kézműiparra és a kereskedelemre épülő, intenzív poliszközi kapcsolatok és a „*barbárokkal*” kiépülő mindennapi érintkezés pedig *kikényszerítette*, hogy az egészséggondozást új alapokra helyezték.

MEGALÉ HELLASZBÓLHELLASZBA

Ha a lüd és a perzsa támadások indították el a nyugatra irányuló kivándorlást, akkor a perzsák feletti győzelem a gazdasági felemelkedés, a politika demokratizálás, a szellemi fejlődés súlypontját ismét keletre helyezte át. A Déloszi Szövetség vonzereje, Athén gazdasági fellendülésének, demokratikus berendezkedésének hatása irodalmi, művészeti, filozófiai, tudományos fellendülést hozott.

Az új hellászi orvosi szemlélet *nem* a nagy-görögországinak folytatása. Éppen Démokédész útja mutatja, hogy Hellaszban már fejlett orvosi központok voltak, amelyek a krotóniaktól függetlenül alakultak ki és fejlődtek. Nem állíthatja senki, hogy Démokédész epizodikus sikereivel beplántálta volna Hellaszba a krotóni orvoslás eredményeit.

22 Vö. Hornyánszky XIX. old.

23 Vö. Platón: Timaiosz. 23c. In: Platón Összes Művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. (Továbbiakban: Platón)

24 Platón: Gorgiasz. 461e.

25 Platón: Menexenosz. 239ab.

Mindaddig, amíg az orvoslás és a filozófia progresszív folyamatai nyugaton uralkodtak, addig a keleti, kedvezőtlen körülmények között is tovább élt az orvoslás és a filozófia, mintegy arra várva, hogy amikor a körülmények ismét kedvezőkké válnak, robbanásszerű fejlődésnek induljanak.

Sem itt, sem ott, sem ekkor, sem akkor nem szakadt meg a folyamatosság. Mint ahogyan, természetesen a történelmi háttér megváltozásai nem jelentették semmiképpen sem azt, hogy elszakadtak a keletet nyugathoz és nyugatot kelethez kötő szálak. Ugyan az új hellászi orvosi szemlélet nem a nagy-görögországinak folytatása, de teljességgel tagadni a nagy-görögországi effektust fölöttebb hibás lenne, helytelen lenne azt képzelni, hogy semmiféle újító és gazdagító hatással ne lett volna nyugat keletre.

SZOFISTA MESTERSÉG

Kezdjük történetünket Megalé Hellaszban, ahol a további filozófiai fejlődés nem Krotónban folytatódik, nem Püthagorasz filozófiai hagyatéka lesz a továbbiakban a meghatározó. Ugyanabban a társadalmi és politikai folyamatban, amiben a püthagoreus városokban a püthagoreusok hatalmát megdöntötték, híveiket elzavarták és megtizedelték, kinőttek az eleata és a szofista irányzatok.

Platón egy helyütt ezt írja: „*a szofisztika ősrégi mesterség, csakhogy azok, akik annak idején foglalkoztak vele... a dolog **elleplezésére különféle álarcok mögé bújtak**... így például a tarentumi Ikkosz és a korábban Magyarában élt szelümbriai Hérodikosz, akit mindmáig egyetlen szofistának sem sikerült felülmúlnia.*”²⁶ Platón ugyan itt a szofisztika fogalmát szertelenül kiterjeszti Homérosztól kezdve szinte mindenkire, de a fő vonalat világosan látta: az orvoslás további fejlődésére a szicíliai Tarentum és Leontiné szofistái nyomták rá bélyegüket.

Hippokratész tanulmányútjai során járt a szicíliai Leontinében, de találkozhattak Tesszáliában, Larisszában, de Athénban is, ahol megismerkedhetett a szofista Gorgiaszal, mindenestre tanításával. Gorgiasz nem volt orvos, de szorosán kötődött tanulmányaival és rokoni szálakkal az orvosokhoz. Orvoslással való kapcsolatára utal, hogy fivére orvos volt,²⁷ őt pedig Empedoklész tanítványának mondják. Így nyilatkozott: „*orvosok kíséretében nemegyszer mentem már oly beteghez, aki sem orvosságot nem akart bevenni, sem vágatni vagy égetni nem engedte a sebét. Beszélhetett az orvos. Végre nekem kellett előállnom, s én rábeszéltem a beteget, és nem más művészettel, hanem a pusztá szónoklással.*”²⁸ Itt a szónok siet az orvos segítségére, de az orvos maga is szólhat a beteghez.

A szofista orvos együtt érző magatartásával, racionális és a beavatkozás kimenetelét feltáró szavaival **meggyőzi** a beteget a beavatkozás szükségességéről és ráhangolja a kezelésre, az ígéretes gyógyulásra, azzal gyógyít is. A beszéd és a gyógyítás mellett a testgyakorlás és a gyógyítás összekapcsolása is szofista érdem.

IKKOSZTÓL HÉRODIKOSZHOZ

A hivatásos edzőréteg két kiválósága taraszi Ikkosz és szelümbriai Hérodikosz. Ikkosz az i. e. ötödik században ismert atléta, olimpiai játékok győztese. Példamutató, mértékletes életet élt: „*nem hallottunk-e arról, hogy a taraszi Ikkosz az olimpiai és egyéb versenyek miatt, becsvágában – minthogy a művészete mellé a józan mérséklettel párosult bátorság lelki kincsét is megszerezte –, a versenyre való előkészület kritikus idejében, mint mondják, sem nőt, sem férfiút nem érintett.*”²⁹ A győzelem kedvéért képes volt „*tartózkodni attól a dologtól, amit a tömeg a legnagyobb boldogságnak tart.*”³⁰ Józan, szolid, életvitelt tanácsolta polgártársainak is. Különösen az ifjak testnevelésével foglalkozott. Orvosi ismereteit tornatermekben, sportolóként és edzőként szerezte. Főlismerte a testgyakorlás jótékony hatását az egészség és az életerő megőrzésében. Őt tartják az orvosi gimnasztika megalapítójának.³¹

26 Platón: Prótagorsz 316d-317a. (Az én kiemelésem – EKO)

27 Gorgiasz testvére orvos, de a „**Szuda**” tévesen állítja, hogy „*Fivére volt Hérodikosznak*” (vö. Gorgiasz. Élete és tanítása. In: A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. Atlantisz Kiadó. 1993. 24. old.)

28 Platón: Gorgiasz. 456bc; 457b.

29 Platón: Törvények 840a.

30 Platón: Törvények 840b.

Az a nagy-görögországi helyszín tehát, ahonnan a nyugati orvostudomány gyümölcsöző hatása kiindult, nem Krotón (Alkmaion, Püthagorasz), nem Akragasz (Empedoklész), hanem Leontiné (Gorgiasz) és Tarasz (Ikkosz) volt. A medicina súlypontja innen Hellaszba helyeződött át, de nem hagyományos orvosi aszklépionokba, hanem a Márvány-tenger menti *Szelümbriába*, Hellász és kelet, Iónia és Szkítia találkozásának centrumába.³² Nem ismerjük azt a kapcsolatot, amely összekötötte a Propontisz-tenger partján működő Hérodikoszt és a Jón-tenger mentén élő Ikkoszt. Viszonyukról Platón csak annyit árul el, hogy őket „mindmáig egyetlen szofistának sem sikerült felülmúlnia.”³³ Egy biztos, a két szélső, egymástól távol eső hellén part közt fizikai és szellemi átjárás volt.

A földrajzi átrendeződés mellett az orvoslás tartalmi fordulata nem kevésbé látványos. Hérodikosz Ikkosz eredményeit átvette, továbbfejlesztette, és Ióniában elterjesztette. Ő is a testgyakorlást állította az első helyre, de a sokoldalú kezelés híveként összekapcsolta a gyógyszerek alkalmazását, a szokásos orvosi beavatkozásokat az egészséggondozással, a diétikával, a mozgásterápiával, a gyógytornával, és a pszichés gondozással. Fontos az a szemléletbeli fordulat, amit e törekvések jelentettek. Amíg az aszklépionokban a hangsúly a betegek betegségének *gyógyításán* volt, Ikkosz és Hérodikosz orvosi szemléletének középpontjába az egészségesek egészségének *megőrzése* került.

A GÜMNAZIONOKRÓL

Említettük, hogy a történészek a gümnazionok gyakorlatában látják az orvoslás utolsó, harmadik forrását.³⁴ Sokkal jellemzőbb és fontosabb, hogy már maguk a kortársak, közöttük Hippokratész „*A régi orvostan*”-ban elismeri és nagyra értékeli a tudományos központokon kívüli kutatómunka eredményességét, tulajdonképpen Ikkosz és Hérodikosz munkásságát: „*A felfedezésnek azonban itt is nagy értéke van, sok kutatást és tudást igényel. Mert a testedző helyek [gümnaszia] és a sportgyakorlatok [aszkszeisz] felügyelői némiképp még ma is ugyanezzel a módszerrel igyekeznek új felfedezéseket tenni, felderítve, mit kell egy embernek ennie és innia, hogy szervezete a legjobban feldolgozhassa, és minél erősebbé váljék tőle.*”³⁵ A sportolóknak maga is adott edzési és étkezési tanácsokat.³⁶

Az edzőközpontok, a testedzés, a versenyek egyidejűleg szolgálták az ifjak egészségét, edzettségét, katonai felkészülését, a polisz hasznát és dicsőségét, nem kevésbé a sikeres versenyző anyagi és erkölcsi megbecsülését. Abban az elismerésben tehát, amiben Hippokratész nál részeseült, kimondatlanul is benne rejlik az edzőközpontok társadalmi presztízse is, annak a politikai befolyásnak és pánhellén tekintélynek elismerése, amellyel a testedzés és a versengés Hellaszban rendelkezett.³⁷

A kezdeményezők tehát a gümnazionok orvosi karon kívüli, többnyire önálló vállalkozók, esetleg állami alkalmazott edzői voltak. Tapasztalataikra épült az a törekvés, amely az egészségmegőrzést, a betegségek megelőzését tűzte zászlajára. „*Ha azonban nem tartják mesterségnek, ez mégsem történik ok nélkül: egy olyan tudományban, amelyben senki sem [igazán] hozzá nem értő, hanem mindenkinek van valamilyen ismerete, akár gyakorlatból, akár szükségből, senkiről sem lehet állítani, hogy ő a [valódi] szakember.*”³⁸ Ez lényege szerint „*orvosi mesterség*” mégsem „*orvosi mesterség*”, mert hiszen szemben a valódi

31 „*Ami Ikkossal elkezdődött az vagy hétszáz esztendőn át tartott, hosszú és sokféle könyvek sorozatában. Ez a sok írás szinte mind nyom nélkül tűnt el, kevés figyelmet szenteltek nekik az antik világról szóló modern könyvekben, sokkal kevesebbet, mint amennyit a gümnaszion az atlétika és a játékok nyomán megérdemel... a legtöbb edző eléggé művelt volt, néhányuk olyannyira, hogy maguk is kézikönyveket írhattak.*” (Finley, Pleket: Az olimpiai játékok első ezer éve. Móra Könyvkiadó. 1980. 115. old.)

32 Századokkal korábban e tájról Ariszteasz a nyugati poliszokba plántálta át a keleti orvoslás korai eredményeit. Hippokratész ismerhette Ariszteasznak nyugaton még közkézen forgó tanulmányát a szkítákról és sámánjukról, hüperboreasz Abariszról.

33 Platón: Prótagorsz 316d-317a. (Az én kiemelésem – EKO)

34 Vö. Farrington: Tudomány az ókorban. Szikra Kiadás. 1949. 78-79. old. és Finley, Pleket: Az olimpiai játékok első ezer éve. Móra Könyvkiadó. 1980. 114. old.

35 Válogatások. A régi orvostan. 3-4.

36 Vö. Válogatások. Az emberi természet. 22. (7)

37 A testgyakorlás krétai és spártai kezdeményezés (vö. Platón: Állam. 452d.). Spártában éneklő Türtaiosz haszontalannak tartotta a szépségért, pénzért, hatalomért, hírnévért folytatott versenyt (vö. Türtaiosz: Nem fűzném versembe... In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1982. 63. old.). Eleában működő Xenophanész is elveti az öncélú versengést (vö. Xenophanész B 2. In: Görög Gondolkodók 1. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.). Egyik a *vitézségben*, másik a *bölcsességben* látja a polisz *hasznát*.

38 Válogatások. A régi orvostan. 4.

szakemberekkel az edzők hozzáértők és nem hozzáértők, mert ugyan „*van valamilyen – kutatásból és tudásból álló – ismeretük*”, de „*felfedezéseik*” nem állnak össze elméleti tudássá és orvosi gyakorlattá. A tornatermek és olimpiakonok edzőinek szerepe az orvostudomány fejlesztésében bármennyire fontos volt is, igazi jelentőségét csak akkor nyerte el, amikor szemléletük és eredményeik beleszövődtek a nagy orvosi központok munkásságába.

EPIADUROSZ, KNIDOSZ, KÓSZ

A vezető Aszklépiosz-szentélyeknek, orvosi iskoláknak megvolt a maguk szemléletbeli és az abból fakadó gyakorlati sajátosságuk. Az aszklépeionok nagy részében valóságos gyógyítás folyt, miközben a papi rítusok sem hiányozhattak, másokban inkább a ceremóniák domináltak, s a hitre, a szuggesztióra, jóslatokra és átkokra bízta a gyógyulást.

Az orvosi központok közül talán a legrégebbiek egyike a Peloponnészoszon, Aszklépiosz szülőhelyén álló epiaduroszi aszklépeion volt, ahol korábban Maleatasz héróoszt tisztelték. Gyógyító munkájuk ismert eszköze és terepe az inkubáció volt. Az epiaduroszi aszklépeion „*enkoimitiriá*”-jában, a nagy hálóteremben, pihentetéssel, a szent alvással, az alvás alatti beavatkozásokkal és fürdővel gyógyítottak. Ez a gyógykomplexum állt legközelebb a papi orvosláshoz, noha az idők folyamán állami kórházközponttá alakult, egészen az i. sz. V. századig állt fenn, gyógyította a helléneket, a rómaiakat és a korai keresztényeket: „*Abban az időben, amikor Kós szigeten az orvostudomány a virágkorát élte, a későbbi Aszklépiosz-szentélynek a templomi alváshoz alkalmas berendezései helyett állami kórház működött, amelyben a polgár ingyen részesült orvosi kezelésben.*”³⁹ Az iatroszok (latrosz gyógyító isten, szintén Aszklépiosz fia) nem papi orvosok, hanem a polisz alkalmazottai voltak.

A kisázsiai parthoz közeli Knidosz sziget aszklépeionját knidoszi Eurüphón alapította, alkotói közül legismertebb a perzsa nagykirály, Artaxerxész udvari orvosa, knidoszi Ktésziasz. A kóros állapotot a túlterhelt, romlott gyomorra vezették vissza, amit a vérbőségtől eredő fejfájással igazoltak. Különösen a betegségek tüneteire (pl. izzadás, láz, nyelv színe, testi váladékok stb.) figyeltek, amelyek alapján a betegségek felismerhetők.⁴⁰ Noszológiai munkásságukat a kórképek aprólékos, testrészek szerinti megkülönböztetése jellemezte, „*a betegségek osztályozásában a végsőig elmentek, úgy gondolva, hogy a tünetek különbségei alapján lehet felosztani a különböző, változatos betegségeket.*”⁴¹ A lokalizált testrészt gyógyították, az adott tüneteket mérsékeltek. Az egész szervezetre ható orvosságokkal kevésbé éltek. Később az anatómiai kutatások központja lett. Elméleti munkásságukban túlteng a szubjektív látásmód.⁴²

A korszak meghatározója az ión partok menti Kósz-sziget aszklépeionja, s kor legnevesebb orvosa, kószzi Hippokratész (i. e. 460–375).⁴³ A kószziakat elsősorban a patológiai problémák (a betegek panaszai, a betegségek tüneteinek, kiváltó okai, súlyossága, gyógyításának és megelőzésének lehetőségei) érdekelték. Figyelmük az orvosi prognózisokra irányult. Kórjóslatukban meghatározták a beteg állapotának alakulását, felépülésének, gyógyulásának és további életlehetőségeinek kilátását, a betegség kiújulásának esélyét. A betegre, mint egységes szervezetre kívántak hatni abból a megfontolásból, hogy a paciens beteg, nem pedig a füle vagy a hasa.

A knidoszi és a kószzi orvosi iskola felölelte az orvostudomány csaknem minden ágát, kialakították az orvoslás elméleti és gyakorlati egységét. Munkásságuk ezért lett az európai medicina megalapozása.⁴⁴

39 Kerényi Károly: Az isteni orvos. 43. old.

40 Rájuk is vonatkozhat a *pathetikus* (veleszületett, maradandó, krónikus, idült) elváltozások és *pathos* (gyorsan változó hatásból eredő, akut, heveny) tünetek arisztotelészi megkülönböztetése: „*az elpirulót sem mondjuk pirosposzsgásnak csak azért, mert elszégyellte magát – meg az elsápadót sem sápadtnak, mert megijedtt.*” (Arisztotelész: Kategóriák. 8,9b,30-35. Kossuth Könyvkiadó. 1993.)

41 Szabó Mária: Filozófia és orvostudomány a Hippokratészi Gyűjteményben. 6. jegyzet. In: oikor

42 Vö. Hornyánszky 73. old.

43 Kósz neves orvosa volt Szimosz is (vö. Strabón: Geógraphika. XIV,II. 19. Gondolat Könyvkiadó. 1977. (Továbbiakban: Sztrabón), Maratoné Arisztomakhosz, Rhamnuszé Amphiarosz (vö. Hornyánszky 14. old.)

44 „*Míg a kószzi orvosiskolához tartozók nagy jelentőséget tulajdonítottak a prognózisnak, addig a knidosziak az általános patológiával és a prognózisokkal nemigen foglalkoztak, ellenben a betegségek osztályozásában a végsőig elmentek, úgy gondolva, hogy a tünetek különbségei alapján lehet felosztani a különböző, változatos betegségeket. A kószziak azt is szemükre vetik, hogy túl kevés gyógyszert alkalmaznak.*” (Szabó Mária: Filozófia és orvostudomány a Hippokratészi Gyűjteményben. 6. jegyzet. In: oikor)

I.

HIPPOKRATÉSZ „ESKÜ”-JE – AZ ISTENEK

Csak e történelmi és tudományos előfeltételek felvázolása után térhetünk rá Hippokratész emberi, orvosi és világszemléleti vonásainak megrajzolására. Legcélszerűbbnek látszik Hippokratész híres esküjéből – Ορκος – kiindulni, mivelhogy az az új orvosi magatartás és szemlélet magvas összefoglalása.⁴⁵ Az eskü köré tömörítjük mindazokat a gondolatokat, amelyek elősegítik az eskü tartalmának kibontását, értelmezését, elmélyítését.

Az eskü – szerződés, amit a jelölt és az orvosi közösség – kószí aszklépeion – között kötött. Az orvos az eskü által vált a közösség elismert tagjává, orvossá.⁴⁶

Az „Eskü” így kezdődik:

Esküszöm az orvos Apollónra, Aszklépioszra, Hügieiára, Panakeiára, az összes istenre és istennőre, őket hívva tanúul, hogy erőmhöz és belátásomhoz mértelen teljesíteni fogom eskümet és alábbi kötelezettségemet.

Az összes istenre és istennőre esküszik, kezdetben az orvoslásnak nem volt külön istene vagy istennője. Közülük Artemisz és Hermész, valamint Apollón gyógyítgatta a halhatatlanokat. A múzsák között a művészeteken kívül csak a csillagászatnak (Uránia) és a történetírásnak (Kleió) volt múzsája. Talán még Kalliope említhető, akit később az epikus költészet mellett, a filozófia és még később a tudományok múzsájaként tartottak számon. A múzsák karának vezetője az az Apollón, Apollón *Muszagétész*, aki egyidejűleg Apollón *Paiéon* (Paion), az istenek orvosa, közelebbről epidauroszi istenként Apollón *Maleatasz* is volt. Az eskü hallgat *Artemisz*ről és *Hermész*ről, akik maguk is gyógyították az isteneket, hallgat Athén névtelen orvosistenéről éppen úgy, mint *Amüinosz*ról és *Hérosz Jatrosz*ról, akik hasonlóképpen athéni orvosistenek.⁴⁷ Nem említi Iatroszt, a gyógyító Aszklépioszt sem.

Apollón fia, Aszklépiosz lett az orvoslásnak, az orvosszereknek és az orvostudománynak az istene,⁴⁸ unokái pedig a medicina különböző ágainak istenei: az egészségé és a tisztaságé Hügieia, a sebészeté Makhaon, a gyógyszerészeté Panakeia, a belgyógyászaté Podaleiriosz. A mitológia jól mutatja, hogy az orvoslás, ami szinte egyidejű az emberi közösségek kialakulásával, kezdetben kívül esett a koraiak mítosztermelésén, egy volt a mesterségek közül. Aszklépiosz története is ezt a kései vallásos elismertséget példázza. Halandó volt, s meghalt. Zeusz később tudásáért, érdemeiért keltette életre és emelte Olümposzra, a halhatatlanok közé. Ez is mutatja, hogy Aszklépioossal a hellén gondolkodás a medicina *emberi* forrását emeli az első helyre.

Hippokratész esküjének bevezetése az istenekhez és a valláshoz való viszonyáról önmagában semmit sem mond. Az istenekre esküvéssel bizonyára a korabeli eskük szokványos fordulataival élt. Ebből sem vonhatunk le következtetést vallásos meggyőződésére nézve, de az esküt záró szakaszából már igen:

Ha teljesítem és nem szegem meg eskümet, adassék meg nekem, hogy örömet lelhessem életemben és hivatásomban, mindig elismerésben részesüljek minden ember részéről; ha viszont fogadalmamat megsértem és hamisan esküszöm, akkor az ellenkező sors jusson nekem osztályrészül.

A bevezetésben az istenek együtt és külön-külön csak esküje megtartásának vagy be nem tartásának *tanúi*, szemlélői és megítélői.

Arisztophanész „**A nők ünnep**”-ben szól az esküvésről:

EURIPIDES. *Most hát eredj.*

MNESILOCHOS. *Apollon uccse, én nem,*

45 Az „Eskü” szövegét Hippokratész: Eskü. In: Válogatások 18-19. oldaláról idézzük.

46 Homérosznál is egymás mellett szerepelt az „eskü” és a „szerződés” (vö. Íl. XXII,254-255. és Íl. XXII,261-266.). A jogtörténet szerint „A görög jog kifejlesztette a szerződések egyes tagjait, így az adásvételt, a bérletet, a vállalkozást, a kölcsönt, a letétet, s a társasági szerződést.” (Bónis György, Sárlos Márton: Egyetemes állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó. 1957. 32. old. Az én kiemelésem – EKO)

47 Vö. Hornyánszky 14-15. old.

48 Anyja Korónisz nimfa.

Amíg hitet nem adsz.
 EURIPIDES. *Mire?*
 MNESILOCHOS. *Hogy kimentesz,*
Ha bajba esném – bár török-szakad.
 EURIPIDES. *No „esküszöm Aetherre, Zeus lakára...”*
 MNESILOCHOS. *Miért nem Hippokratész fiaira?*
 EURIPIDES. *Hát esküszöm, minden istenre csőstül.*⁴⁹

– így csúfolódik az istenekre adott esküre: egykötty, hogy Zeuszra, vagy Hippokratész fiaira, netán minden istenre esküszöl rogyásig. Ez már az istentagadást súrolja.⁵⁰

Bizonyára Hippokratész idáig nem jutott. Családját Héraklész, illetve Aszklépiosz leszármazottjának tartották. Lehet, hogy Hippokratész is büszke volt isteni származására, s hit az istenekben. De más dolog személyes hite, és megint más szakmai meggyőződése: a medicina elválasztása a mitológiától vagy feloldása a mitológiában. Ezért a záró szakaszban logikusan már utalás sincs az isteneknek tett fogadalom istenek általi megajándékozásáról vagy az eskü be nem tartása esetén az isteni büntetésről, ezzel szemben csak **emberi** érzésekről, **saját** lelkiismeretéről, örömről vagy bánatáról, az **emberek** általi megbecsüléséről vagy megvetéséről van szó.

Hippokratész számára orvosnak lenni pozitív erkölcsi tulajdonságok birtoklását és a hivatásbeli köteleességek betartását jelenti:

Tisztán és szeplőtlenül fogom eltölteni életemet, gyakorolni mesterségemet.

Meggyőződése szerint az orvosi működés alapja az erkölcsi tisztaság, az orvosi etika törvényeinek megtartása. Esküje deontológia, kötelességtan, s mint ilyen szaktika. Számára orvosnak lenni pozitív erkölcsi tulajdonságok birtoklását és a hivatásbeli köteleességek betartását jelenti: az orvos legyen erényekkel ékes, etikus és a gyakorlatra koncentrálni, praktikus orvos. Követelményei közül kettő máig eligazító: „*A megelőzés a legjobb orvosság!*” és „*Csak ne árts!*”

A „SZENT” BETEGSÉG

Az epilepszia és más lelki betegségeket szent betegségnek tartották. Hippokratész számára azonban „*semmivel sem látszik istenibbnek a többinél, és szentebbnek sem, hanem megvan a természete és az oka, az emberek viszont tapasztalanságból és csodálatból, mivel semmiben sem hasonló a többi betegséghez, valamely isteni dolognak tartják.*”⁵¹

„**A szent betegség**”-ben – az tanulmányának címe⁵² – „*az agy a hibás, amint a többi legsúlyosabb betegségben is.*”⁵³ A „*természet*” és az „*agy*” itt szinte azonos értelemben merül fel, azaz az agyat természeti jelenségnek, a természet részének tartja. Ezzel válik mondanivalója teljessé: az epilepszia csak egy a lelki bajok között, amely az ember organikus állapotától függ, s nem isteni beavatkozásra fellépő kórság.

A „*szent betegség*” tehát a test, az agy működésének következménye, semmi természetfölötti, semmi isteni, semmi misztikus nincs benne! „*Ez a betegség véleményem szerint semmivel sem istenibb a többinél, hanem ugyanaz a természete, mint a többi betegségnek, és az okai is olyanok, amilyenekből mindegyik fakad, továbbá gyógyítható, és semmivel sem kevésbé a többinél.*”⁵⁴

A PSZÜKHÉ

49 Arisztophanész: A nők ünnepe. 269-273. In Arany János drámafordításai. 2. köt. Akadémiai Könyvkiadó. 1961.

50 Arany János a Hippokratész fiai lakára a következő megjegyzést adja: „*Rondaságról gúnyoltatnak. Pizkos, rossz házuk lehetett.*” (Arany János drámafordításai. 2. köt. 272. old.). Zeusz és „*minden isten*” között Hippokratész fiai bizonyára maguk is istenek vagy isteni; Arisztophanész ezt az isteni vonásukat fricskázta meg, meglehet, hogy inkább, mint Zeusz és a többi isten istenségét.

51 Válogatások. A szent betegség. 1.

52 A szerkesztők megjegyzik: „*A mű... nem tekinthető Hippokratész munkájának. Nem nehéz benne felismerni a Szókratész példáját követve cáfolgató, vitafőnyben kedvüket lelő ifjabb szofisták hangnemét.*” (Válogatások 107. old.). Ez nem zárja ki, hogy Hippokratész eszméjét tolmácsolják.

53 Válogatások. A szent betegség. 6.

54 Válogatások. A szent betegség. 5. Majd megismétli (vö. i. m. 16.)

Az orvoslás gyakorlati oldalának és a filozófiának kevés közös problémája van, ezek legfontosabbja az agy, a külvilág és a tudat viszonyának az ismeretelmélet számára elhatároló jelentőségű kutatása.

Hippokratész Alkmaion gondolatmenetét folytatja: „*az agynak van a legnagyobb hatalma az embereken, mert ez számunkra a tolmács a levegőtől érkező dolgokban, ha történetesen egészséges; az értelmes gondolkodást a levegő adja. A szemek viszont és a fülek, a nyelv, a kezek, a lábak azt csinálják, amit az agy felismer*”;⁵⁵ „*az agy az érzékelés tolmácsolója*”.⁵⁶ Ez az alapvető, elvi választóvonal volt mind az orvoslás, mind a filozofálás számára.

Hippokratész itt nem áll meg. Az ő nevéhez köthető, hogy elsőként a lelket nem *aér*nek (levegőnek) hanem *pszükhé*nek (léleknek) nevezte, hogy különbsége tett a levegő és a lélek közé: „*a táplálékok az étel, az ital és a levegő (pneuma). A testben lévő levegőt lélegzetnek (physai) hívják, a testen kívüli levegő pedig az aér. Mindenek közül ez a leghatalmasabb erő..., hatalom (dynamis). A szél (anemos) a levegő folyamata és áradása... A szemnek mégis láthatatlan, nyilvánvaló viszont az értelem (logismos) számára.*”⁵⁷

A szakszó használata még kiforratlan. A *pneuma*, a *physai*, az *aér*, az *anemos* és az itt nem említett *aithér* (éter) még mindig a világelem egyikének, a levegőnek különböző megjelenési formái: „*minden az ég és a föld között levegővel van teli... még a Nap, a Hold és a csillagok útját is a levegő határozza meg, ugyanis a tűznek a levegő a tápláléka... a tenger is részesedik a levegőből..., levegőt foglal magába...ahogy a föld a levegő alapja, a levegő is a föld alapzata, semmi sem mentes a levegőtől.*”⁵⁸ Kiforratlan még a pszükhé értelmezése, de e kezdeti homályossága ellenére vele indul el a tudományos agy- és tudatkutatás, illetve annak lehetősége.

Xenophón Szókratésznek tulajdonítja a következőket: „*Még abban is, amiben a testnek látszólag a legcsekélyebb a szerepe, vagyis a gondolkodásban, ki ne tudná hányan követnek el súlyos tévedéseket, mert testük nem egészséges? A feledékenység, a csüggettség, a mogorvaság és az őrjöngés sokaknál éppen a test elhanyagoltsága miatt támadja meg az értelmet, úgyannyira, hogy még a biztos tudást is elfeledteti. Akinek edzett a teste, nagyobb biztonságban van, és semmi olyan veszély nem fenyegeti, amely a test elhanyagoltsága miatt lép fel, sőt ellenkezőleg, az edzettség nyilvánvalóan igen hasznos olyan bajok ellen, amelyek az elhanyagoltságtól alakulnak ki. És mit ki ne állna az okos ember, hogy az előbb elmondottak ellenkezőjét érje el!*”⁵⁹ A test és a szellem viszonyának tisztázása az orvostudományak gyakorlati problémája.

Platón felfogása szembefordulás a püthagoraszi szómágiára épülő orvoslással, ő is vallja, hogy az „*agyvelőtől kapjuk az érzékeléseket, a hallást és a látást és a szaglást*”;⁶⁰ majd „*Míndezen forrása a velő létrejött; mert az élet kötelei, amelyekkel a lélek a testhez van kötve, itt vannak lerögzítve*”.⁶¹ Ezek – Platón esetében külön ki kell emelnünk! – a konklúziók valóságos viszonyokat összegeznek. Platónnal szemben a kortárs Kritiasz Empedoklész nyomán úgy vélte, hogy „*vérnek mondják a lelket, például Kritiasz; ezek az érzékelést tartják a lélek legsajátabb tulajdonságának, az érzékelés pedig szerintük a vér természetéből fakad.*”⁶²

Szemben Platónnal a realista Arisztotelész következetlen, s Kritiaszt idézve megengedi, hogy (mint Alkmaion állítja) egyes érzékek az aggyal („*ezért gondolják úgy némelyek, hogy az állatok a fejükkel érzékelnek*”⁶³), mások pedig (mint a hagyományos felfogás, és mint Empedoklész véli) vérünkkel és a szívvel kösse össze a gondolkodásunkat, mert, miként mondja, „*Valamennyi, vérrel rendelkező állatnál a szívben található a vezető*

55 Válogatások. A szent betegség. 19.

56 Válogatások. A szent betegség. 20.

57 Orvostörténet. A levegőről. 3.

58 Orvostörténet. A levegőről. 3.

59 Xenophón: Emlékeim Szókratészről. III. 12,6-7. In: Xenophón: Filozófiai és egyéb írásai. Összes munkái. 2. köt. Osiris Kiadó. 2003.

60 Platón: Phaidón. 96b.

61 Platón: Timaios 73b.

62 Arisztotelész: A lélek. I,405b 5. In: Uő. Lélekfilozófiai írások. Akadémia Kiadó. é. n.

63 Arisztotelész: A fiatalság és az öregség. Az élet és a halál. 469a. In: Uő. Lélekfilozófiai írások.

érzék.”⁶⁴ Magyarozza és indokolja ezt azzal, hogy az érzékek határozott mozgást keltenek a szívben.⁶⁵

Hogy Arisztotelész ilyen ingadozó módon foglalt állást, teret engedett Empedoklész akkor már túlhaladott nézetének, ez arra mutat, Empedoklész hatását Athénben nem tudta teljesen legyűrni sem Alkmaion alapos gyakorlati és elméleti indoklása, sem Hippokratész vizsgálatai, sem Szókratész, sem pedig Platón véleménye.

A filozófia és az orvoslás kölcsönhatásából a filozófia is hasznot húz, a megismerés-agy-érzékszervek stb. viszonyának tisztázásához az orvostudomány eredményeinek felhasználásával maga is gazdagodik, és biztos megalapozást nyer.

ELTŰNŐ ISTENEK

Nagyon világos Hippokratész álláspontja: „arra kell törekedned, hogy gyógyítsd a beteget. Ha erre többféle lehetőséged is nyílik, azt válaszd, amelyik nem csodán alapul. Ebben különbözik a lelkiismeretes és tudományismerő orvos a sarlatántól.”⁶⁶ Elválasztani igyekezett a módszeres tudást a mítoszok mesés világától: „az orvostudomány is magába foglalja a babonáktól való függetlenséget.”⁶⁷

A csodáktól való elhatárolódásában, a varázslás szembeni kételyében és a mágiával való szembefordulásában, az orvostársadalom tudományos elkötelezettségében és az orvoslás laicizálásában szerepet játszhatott az athéni pestisjárványnak tapasztalata is, amit Thuküdidész így összegzett: „teljesen hatástalannak bizonyult a szentélyekben való könyörgés, a jóshelyek felkeresése s minden efféle cselekedet, úgyhogy végül összetörve a csapások súlya alatt, nem is próbálkoztak ilyesmivel.”⁶⁸ Belátta és belátták, hogy az egészség és a betegség, az orvos és a beteg, a gyógyítás és a gyógyulás mögött a természeti erők egymásra hatása és a szociális viszonyok húzódnak meg.

Az élelmiszerek mértékének és minőségének az egészség és a betegség vagy a lábadozás szempontjából történő eltéréseit az emberek már korán „megérezték”, „észrevették”, „tudomásul vették”, „megismerték”. A régi orvostudomány ezekből a korai tapasztalatokból építkezett, s hagyományukhoz kapcsolódva építkezett Hippokratész korában is. E vállalt és továbbfolytatott hagyomány mellett a régi medicina vállalhatatlan hagyományai is megőrződtek: „Minthogy az orvosi mesterség első fölfedezői ezeket a tényeket biztos módszerrel és okfejtésükben az emberi természethez alkalmazkodva tárták fel, úgy gondolták, hogy ezt a mesterséget egy istenre kell visszavezetni, miként ez a hagyomány gyakorlatilag máig él.”⁶⁹ Az orvosi mesterség egyik vagy másik ágának, vagy akár a medicinának, mint olyanoknak a visszavezetése egy-egy istenre olyan többlet, ami tulajdonképpen nem fakad a tényeket feltáró „biztos módszertől”, s nem következménye „az emberi természethez alkalmazkodó okfejtésnek”.

Máshol, a szent betegség elemzése során annak a kérdésnek tisztázására is kitér, hogy vajon miből fakadt a régiek gondolata, hogy mindezeket az istenekre *kell* visszavezetni? „Véleményem szerint, akik ezt a betegséget elsőként tették meg szentnek, olyan emberek voltak, mint amilyenek ma is akadnak: mágusok és tisztítók, csalók és szemfényvesztők, akik fölöttébb színlelik, hogy nagyon istenfélők, hogy felsőbbrendű tudásuk van. Az emberfelettit ezek szedték elő, és hangoztatták a maguk védelmére tehetetlenségéből, mivel nem volt olyan eszközük, amelyet felhasználva javulást idézhettek volna elő, hogy ki ne derüljön róluk, hogy semmi szaktudásuk sincs... még annyit tennék hozzá, ha ezeknek dolgoknak az evése és használata szüli és növeszti a betegséget, viszont nem evése gyógyítja, semmiképpen sem az isten benne a hibás, és nem a tisztító szertartások használnak. Hanem a gyógyítók és a kártevők maguk az ételek, az istenek hatalma pedig eltűnik a szemünk elől.”⁷⁰ Az okfejtés

64 Arisztotelész: A fiatalság és az öregség. Az élet és a halál. 469a.

65 Theophrasztosz elveti Empedoklész, Kritiasz és Arisztotelész feltevését (vö. Theophrasztosz: Az érzékekről. 23. In: Görög gondolkodók. 5. köt. Theophrasztosz: Az érzékekről. Jellemrajzok. Kossuth Könyvkiadó. 1995.)

66 Idézi Zamarovský: A görög csoda. Madách Könyv- és Lapkiadó n. v. Bratislava. 1980. 260. old.

67 Idézi Zamarovský: A görög csoda. 261. old.

68 Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. II,47.

69 Válogatások A régi orvostan. 14.

70 Válogatások. A szent betegség. 2.

logikája nagyban hasonló, mint Kritiaszé, aki a törvénykezést vezeti vissza az istenhitre, de ott ez nem mágusok és tisztítók, hanem bölcs, nagy tudású férfiak képzelgése.⁷¹

Az egészséget és a betegséget, a gyógyulást az istenségre visszavezetők az istenfélelmet csak mímelik. Az emberfeletti, felsőbbrendű tudásukkal hencegők önmaguk tudatlanságát leplezték és tehetetlenségüket védelmezték: csalók és szemfényvesztők. A betegségekért nem az istenek felelősek, a gyógyulás pedig nem a tisztító szertartásoknak és nem a csodáknak köszönhető. Egészségért, betegségért és gyógyulásért az elfogyasztott ételek, s miként szintén szó esik róla, az ételmelet elfogyasztó emberek állapota a felelős, de ha ezt tudjuk, akkor az ember és az ételmelet viszonyából „*az istenek hatalma eltűnik a szemünk előtt*”.

Az orvoslás, legalábbis tartalmában, de szervezeten is nagyjából laicizálódott és a tapasztalatok racionális feldolgozására törekedett. Ezt emeli ki Hornyánszki is: „*A vallástól független orvosi tudás és tanítás ez időben már magas fokon állhatott a kosi Asklepiadai között.*”⁷² Ha Herbert kiemeli: „*számos bizonyíték szól amellett, hogy a két tudományág – a csodatevés és az orvoslás – egymástól függetlenül fejlődött, mégpedig – ha szabad ezzel a kifejezéssel élnünk – békés együttműködésben*”⁷³ akkor Hippokratész a kuruzslás és a tudományosság „*békés együttélésének*” felmondását hirdette meg.

A SZENT DOLGOK ISMERŐJE

Mindezek után csodálkozva olvassuk, Hippokratész úgy vélte, hogy

*...az az orvos, aki egyszersmind filozófus is, egyenlő az istennel... az orvostudomány is magába foglalja... az isteni emelkedettségét.*⁷⁴

Hippokratész ugyanarra a következtetésre jutott, mint Empedoklész: az orvos = filozófus = isten? Nem! Ez ellentmond mindannak, amit ez ideig Hippokratészről tudni véltünk. A gyűjtemény egy másik szerzőjének hangja ez? Meglehet, de – emlékeztetünk rá – nem Hippokratészre, hanem a „**Hippokratészi gyűjtemény**”-re kérdezzük rá! Eligazíthat Hippokratész véleménye: „*Természet adta tehetségünk olyan, mint a talaj; a mesterek oktatása, mint a mag; a gyermekkortól való képzés pedig annak felel meg, ahogy az előkészített földbe időben vetnek... A szent dolgok viszont csak a beavatottak előtt tárulnak fel. Ezeket a kívülállók nem sajátíthatják el addig, amíg bebocsátást nem nyertek a tudomány rejtelmébe.*”⁷⁵ Isten itt és isten ott, nem ugyanazt jelenti. Itt a természet adta tehetség, ott a beavatottság. Világos: a „*természetes adottság*”-ra, a „*természetes tehetség*”-re, a „*természet adta tehetség*”-re az orvosnak éppen úgy szüksége van, mint mindenki más tekhné – mesterség, művészet – tehetséges művelőjének. A *természet* adta és az *isten(ek)* adta *kiművelt* tehetség „*szent dolog*”, vagy másképpen: a mások előtt rejtett, ismeretlen „*tudomány*” ismerője. Empedoklész orvosa istenné válik, Hippokratész orvosa mindvégig a természet közegében mozog.

Amiben Hippokratész meghaladja Xenophanész mitológia-kritikáját, az történelmi szemléletéből és szaktudományos elkötelezettségéből fakad. Xenophanész után ő az első, aki nem filozófiai, logikai és teológiai, hanem *szaktudományos* érvekkel lépett föl nem általában a mitológiával és azon élösködőkkel szemben, hanem a tudománytól idegen mitológiai elemeknek a tudományba való becsempészése ellen.

II.

71 Vö. Kritiasz: A vallás eredete. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1982. 186-188. old.

72 Hornyánszky 80. old. Arisztotelész ezt írja: „*nem azért záporoz Zeusz, hogy gyarapítsa a gabonát, hanem [azért esik az eső], mert annak, ami fölemelkedik, le kell hűlnie, és annak, ami lehül, vízzé válván le kell esnie, a gabona növekedése pedig együtt jár az esőzéssel... Következésképp mi az akadálya annak, hogy testrészeink is ne ugyanígy viselkedjenek a természetben?*” (Arisztotelész: A természet. 198b. L'Harmattan. 2010. A továbbiakban: a Phys). Ha valóban így viselkednek testrészeink is, akkor Zeusznak nem sok tennivalója akad!

73 Herbert: Kísérlet a görög táj leírására. In: Uő. Labirintus a tengerparton. Európa Könyvkiadó. 2003. 101-102. old.

74 Idézi Zamarovský: A görög csoda. 261. old.

75 Válogatások. Törvény. 3. és 5.

HIPPOKRATÉSZ „ESKÜ”-JE– TANÍTÓK ÉS TANÍTVÁNYOK

Nem voltak a mai értelemben vett orvosi oktatási intézmények és minősítések, de a társadalom tudta, hogy mint minden mesterség csínját-bínját, az orvosi tudást is tanulni kell. Ennek helye a korabeliek számára az orvosi közösségek, központok, ezek biztosították az orvoslás tudomány elsajátítását. Hippokratész maga is a Kósz szigeten lévő aszklépeidonban tanult az idősebb és tekintélyes orvos elődöktől, köztük orvos atyjától sajátította el mindazt, amit századok során az orvoslás a gyógyításban elért, tehát leginkább személyes kapcsolatokból szerezte ismereteit:

Az orvostudományban mesteremet ugyanolyan tiszteletben részesítem majd, mint szüleimet; megosztom vele megélhetésemet, és ha nélkülöz, gondoskodni fogok ellátásáról; fiait saját fivéreimnek fogom tekinteni, és ha ők is el akarják sajátítani az orvostudományt, fizetség és szerződés nélkül megtanítom majd nekik. – Gondom lesz rá, hogy a tudományt, a szóbeli és minden más felvilágosítást ismertessem fiaimmal és mesterem gyermekeivel, valamint azokkal a tanítványokkal, kiket szerződés és orvosi törvény alapján tett eskü kötelez, de [rajtuk kívül] senki mással sem.

Az aszklépeidon egyszerre volt orvosképző egyetem és betegeket gyógyító központ, ahol a mestert és tanítványát esküvel szentesített szerződés kötötte össze, az orvosi közösségek belső szabályzatuk, az orvosi törvény alapján, fizetségért vállalták a tanítványok szakszerű kiképzését, s felelősséget vállaltak tevékenységükért.⁷⁶

Nem alkalmazok vágást... az ilyen feladatot azoknak hagyom meg, akik ebben szakemberek.

mutatja egyfelől az orvosi szakma differenciálódását, de mutatja az orvosi lelkiismeretességet és önzetlenséget, a szakmai ismeret előtti meghajlást, „Mert – mint mondja – amennyiben operálni kell, szükséges, hogy a gyakorlás révén ez megszokássá váljon, a szokás ugyanis a kezek legjobb tanítómestere.”⁷⁷ Az orvosi kaszt céhszerű zártsága a hivatás védelme mellett a betegek érdekében is fellépett a kontárokkal szembe, s a holtig való tanulást tűzte ki célul.⁷⁸

ORVOSI GNÓMÁK

Tanultak és tanítottak személyes gyakorlatukkal, az aszklépeidonban végzett gyógyító tevékenységük bemutatásával, de tanítottak és tanultak írásos anyagokból is.

Gondom lesz rá, hogy a tudományt, a szóbeli és minden más felvilágosítást ismertessem fiaimmal és mesterem gyermekeivel, valamint azokkal a tanítványokkal, kiket szerződés és orvosi törvény alapján tett eskü kötelez, de [rajtuk kívül] senki mással sem.

A „szóbeli és minden más felvilágosítást ismertessem” – a „minden más”-ban az orvosjelölteknek szóló oktató előadások, a poliszpolgárok előtti felvilágosító beszámolók és állami állások elnyerésére irányuló szónoklatok mellett kiemelkedő szerepet játszon az írott szó.

76 Platón nagyra értékelte Hippokratészt. A „Prótagorasz”-ban rögzíti Szókratész és Hippokratész névrokonának párbeszédét: „Mondd meg nekem, Hippokratész, ha már mindenáron Prótagoraszhoz akarsz menni és tandíjat akarsz fizetni neki azért, hogy foglalkozzék veled, legalább tudod, hogy kihez is mérsé voltaképpen, és hogy mi is akarsz az ő segítségével lenni? Mert például az is eszedbe juthatna, hogy névrokonodat, a kózi Hippokratészt, Aszklépiosz papjainak egyikét keresd fel, és neki fizess tandíjat azért, hogy foglalkozzék veled. Ha valaki megkérdezné: 'Mondd meg nekem, Hippokratész, ki is az a Hippokratész, akinek te tandíjat fizetsz', mit válaszolnál neki? – Azt mondanám, hogy orvos – felelte. – És mi szerénél az ő segítségével lenni? – Természetesen orvos – mondta.” (Platón: Prótagorasz. 311bc.). Téved Hegel filozófiatörténetének „Névmutató”-ja, Athéni Hippokratészt a kószival azonosítja (vö. Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 2. köt. Akadémiai Kiadó. 1959. 385. old.)

77 Orvostörténet. A levegőről. 1.

78 „Aki elszánta rá magát, hogy igazi orvosi ismeretekre tegyen szert, annak ahhoz, hogy jártassá legyen, szüksége van természetes tehetségre, képzésre, megfelelő helyre, a gyermekkortól tartó oktatásra, szorgalomra és időre. Mindenekelőtt a természetes adottság kell, mert minden hiába való, ha a természet ellenszegül. Am amikor a természet a legjobb úton halad, akkor következik a tudomány elsajátítása.” (Válogatások. Törvény. 2.). Platón elfogadja ez a követelményt (vö. Platón: Allam. 408de.)

Kezdetben még nem voltak szakkönyvek, de mint Sztrabón megjegyzi, „*Hippokratés főleg az itt elhelyezett gyógyulási táblákról szerezte a betegségek kezelésére vonatkozó ismereteit*”,⁷⁹ azaz a fogadalmi táblák eseteírásaiból. Sarkady János és Németh György is kimutatta – igaz, majd csak i. sz. II. századtól Epiadurosiban –, hogy a fogadalmi táblákon a propaganda mellett eseteírások is előfordultak, ami nem zárható ki a korábbi kósi „*gyógyulási táblák*” – esetében sem.⁸⁰ Gyógyulási táblák, kórtörténetek leírásai, gnomológiai feljegyzések, előadásvázlatok, jegyzetek és tankönyvek – ezek a kor orvosi irodalmának műfajai.

Mindez mutatja nem csupán az írásbeliség elterjedtségét, mindennapiságát, hanem a tudományos próza kialakulását is. Orvosi írásai, levetkezve az irodalmi formákat, a logográfusok írásaihoz, Hérodotosz történeti, földrajzi, etnográfiai összegzéséhez hasonlóan prózában íródtak. Ebben, miben egyebek mellett kifejeződik az orvoslás szembefordulása a mitológiával és elszakadása a költészettől. A szakirodalomban a tudomány önmaga kifejező eszközére talált rá.

A szakkönyvek kezdeményezői, nem számítva Ariszteaszt, mint oly sok másban, a knidoiszi és a kósi orvosok lehettek. A knidoiszaik a „**Gnoma Knidiai**”-ban összegezték orvosi ismereteiket, a kósi Hippokratész a rendelkezésére álló gazdag anyagot önmaga tapasztalatain átszűrve és gazdagítva adta át az új orvosnemzedéknek és rögzítette a „**Corpus Hippocraticum**”-ban. A gyűjtemények megjelenése a medicinának önálló tudománnyá válásának, a mitológiától, a filozófiától és az irodalomtól való függetlenedésnek karakterisztikus jele: „*Úgy vélem, nagy részét adja a tudománynak az a képesség, hogy a leírt dolgok tekintetében helyes álláspontot foglaljon el, mert aki ismeri és hasznosítja ezeket, nem fog szerintem mesterségben nagyot tévedni.*”⁸¹

Az orvostársadalom a „*leírt dolgokkal*”, a gyűjteményekkel rátalált arra az eszközre, amellyel kiterjesztette az ismeretek továbbadását és szerzését a közvetlen tanítványok körét messze meghaladó szűk, személyes kapcsolatokon túl, még az érdeklődők szélesebb köre számára is elérhetően. Abban történt áttörés, hogy a terjedő írásbeliség még Hippokratész esküjének szellemével szemben is oldotta az orvosi mesterség zártságát, az orvosképzés aszklépeionokhoz, helyhez és személyhez kötöttségét, kasztszerűségét, isteniségét.

III.

HIPPOKRATÉSZ „ESKÜ”-JE – ORVOSOK ÉS BETEGEK

A vállalt magatartások közül a legjelentősebbek az orvos és a beteg kapcsolatát érintik.

Bármely házba lépek is be, azért megyek oda, hogy hasznára legyek a betegeknek...

Hippokratész az első helyek egyikére helyezi az elvet, hogy „*Az életmódra vonatkozó szabályokat a betegek hasznára kamatoztatom majd erőm és belátásom szerint, megóva őket a bajtól és a kártevéstől*”, ezzel ismételten mutatja, hogy az elsődleges és legfontosabb feladatának az egészségmegőrzést tartja, a gyógyításban ugyancsak fontos helyet biztosít az életviteli tanácsoknak. Ikkosz és Hérodikosz elvének az „**Eskü**”-ben való vállalása nem egyszerűen orvostörténeti epizód, hanem a medicináját kormányzó alapelvévé lesz. Az „*orvos-beteg*” viszony kiemelkedik az emberi viszonyok közül, mert nem egyszerűen egy az emberi viszonyok sokaságában, hanem **közvetlen** emberi viszony az orvos és a beteg között.

⁷⁹ Sztrabón XIV,II. 19.

⁸⁰ „*Az új módszerek azokon a tudományos elveken alapultak, amiket Hippokratész már a Kr. e. 5. században írásba foglalt. Vagyis meg kell állapítanunk, hogy a Kr. u. 2. században az epidauroszi Aszklépiosz-szentély gyógyító módszereiben radikális fordulat állt be, így azokat a korábbi csodákkal már semmi sem köti össze. Erre a legjobb példa a Marcus Iulius Apellas gyógyulását bemutató, Kr. u. 160 körül keletkezett, 1m x 0,5m nagyságú márványfelirat (Dittenberger 1170. Gironé II. 4.)*” (Németh György: Marcus Iulius Apellas csodás gyógyulása Aszklépiosz szentélyében. 48. old.)

⁸¹ Válogatások. Epidémiák. II. 16.

Foglalkozásom gyakorlása közben vagy azon kívül bármit is látok, illetve hallok az emberekkel való érintkezés során, aminek nem szabad nyilvánosságra kerülnie, arról hallgatni fogok, és azt mint titkom őrzöm.

Az orvoslás világi és a papi szervezete, a katonarvosok és a magánorvosok hálózata, a különböző betegségek gyógyításához értők összehangolt gyógyító munkája olyan struktúrának bizonyult, amely lehetővé tette, hogy a polgárok összességét lefedje, egészségüket őrizze és helyreállítsa. Innen jutottak el ahhoz, hogy kutassák a betegséget kiváltó környezeti, természeti és társadalmi feltételeket is.

Láthatjuk, hogy az alapos megfigyelések és az elmés általánosítások mellett, milyen elemi feltételezésekkel éltek. Számítsuk hozzá, hogy ezek az aetiológiai elemzések és finom megkülönböztetések elsődlegesen nem filozófiaiak, az orvosi általánosítások mint példák kerültek a filozófiai elemzésekbe. A szofisták ösztönzésére fölismerte a szó erejét a gyógyításban, ha ugyanis „*az ember nem tudja megértetni magát a kívülállókkal, akkor elhibázza a valóságot. Ezért nincs szüksége az orvostudománynak semmiféle feltételezésre.*”⁸² A beteggel meg kell értetni egészsége megőrzésének szükségességét, tudatni kell vele az egészségkárosító tényezőket, betegségének lényegét és kilátásait, az orvosi beavatkozások szükségességét. Nem kevésbé jelentős a szavakkal való visszaélés elutasítása.

NŐK, FÉRFIAK, SZABADOK, RABSZOLGÁK

Az „Eskü” egyik korszakos mondata arról szól, hogy tartózkodik

...minden szándékos jogtalanságtól és kártevéstől, főleg attól, hogy nemi visszaélést kövessék el nők vagy férfiak testén, legyen szó akár szabadokról, akár rabszolgákról.

Nem várható el, hogy orvosként ennél többet mondjon. De az, amit mond, az a maga korában a legtöbb volt, amit egy hellén polisz polgára egyáltalán mondhatott!

Az orvos által elkövethető lehetséges és szándékos kártevések között Hippokratész egyedül és első helyen veti fel a feltételezhető „*nemi visszaélés*”-t. Egy olyan társadalomban, amelyben a szabad férfiaknak alávetve élnek a nők és a rabszolgák, a legtermészetesebb nemi kiszolgáltatottságuk. Ha ezt az elnyomást, például Szolón, a nők esetében törvényileg oldani kívánta is, a rabszolgák esetében kívánatosnak vélte fenntartani. Ez a párhuzamosság csak Spártában volt ismeretlen: ott a szabad nők minden hellén nőnél szabadabban éltek, a rabszolgák pedig minden hellén rabszolgánál nagyobb rabságigát szenvedtek el.

Ehhez kapcsolódik a következő is:

...egyetlen asszonynak sem adok magzathajtó méhgyűrűt.

Vannak utalások arra, hogy már a korábbi időkben voltak kezdeményezések a terhes nők védelmében, pl. tiltották a terhes nő kivégzését gyermeke megszületéséig.⁸³ Ez beleillik Szolón törvényalkotási kezdeményezéseibe is. Ami elgondolkoztató, az a „**Corpus**”-ban található megjegyzése: „*miután a mag a méhbe érkezik, hét napra rá megvan minden része, ami a testet alkotja. Ha valaki csodálkozik, hogy honnan tudom mindezt, sok mindent tanultam az alábbi módon. A közönséges hetairák, akik ilyen téren igen sokat tapasztaltak, miután férfival voltak, észreveszik, mikor esnek teherbe, és akkor elhajtják a magzatot. Miután elhajtották, úgy esik ki belőlük, mint egy húsdarab. Ezt a húsdarabot vízbe rakva és a vízben megvizsgálva látni fogjuk, hogy minden része megvan: a szemüregei, a füle, a végtagjai, továbbá a keze és az ujjai, a lábszára, a lábfeje és lábujjai, a nemi szerve és a test egyéb részei is jól láthatók.*”⁸⁴ A hetérákra korlátozó megjegyzés arra mutat, hogy a terhesség megszakítása a családban élő asszonyok esetében nem élvezhette a társadalmi elfogadást, de nem volt ismeretlen gyakorlat Hellaszban sem.

TEST ÉS VÉR

Hippokratész orvosi esküjében az emberi egyenlőséget szembeállítja a kor uralkodó eszméjével. Egymás mellett említi az orvosnak a „*férfiak-nők*” és a „*szabadok-rabszolgák*”

82 Válogatások. A régi orvostan. 2.

83 Vö. Plutarkhosz: Az isteni büntetés késlekedéséről. 7.

84 Orvostörténet. A húsokról. 19.

viszonyához való, kártevést elkerülő, jogszerű magatartását. A nők a férfiak uralma alatt állottak, miként a rabszolgák a szabadok uralma alatt. Egyfelől, ennek a kiszolgáltatottságnak a párhuzamosságát ismerték fel a szofisták s fogadja el az „Eskü” szerzője, másfelől pedig azt, hogy nők és férfiak, rabszolgák és szabadok *testileg* (orvosilag) egyenlők, és egyenlő elbírálást érdemelnek: emberek.⁸⁵

Orvos és rabszolga szofista felfogása gyakorlati alapokon nyugodott. Az orvosok mellett az aszklépeionokban, de különösen az azokon kívül gyógyítók, elsősorban a vándororvosok körül ott működtek a rabszolga sorban élő segédek, hozzáértő munkatársakat is, akik segítették az orvost munkájában, de maguk is kezeltek ritkán szabadokat, de kiváltképpen rabszolgatársaikat, mert, mint Platón mondja: „*Vannak igazi orvosok; és vannak, akik csak segédek az orvosoknak, de ezeket is orvosoknak hívjuk.*”⁸⁶ Egy orvos, akinek megbízható társa a rabszolga segédje, semmiképpen sem láthatja másképpen a rabszolgai sorsot.

Hitték, hogy embernemesítést az állatnemesítés példájára kell folytatni.⁸⁷ Az állat-ember viszony végül átvezet az arisztokraták és a demokraták közötti társadalmi küzdelem ideológiai igazolásába. A vérnek az arisztokrata világban nem élettani, hanem társadalmi, rangbéli jelentősége volt, a társadalmi organizmus minősítője lett. A mitológia is támogatta ezt a hierarchikus szemléletet: az istenek ereiben nem vér, hanem ikhor folyik. Hitték, hogy a vallásos hitből és a hatalom gyakorlásából gyógyító erő fakad, amiből Periklésztől a középkori királyokig további hatalmi tökéletet halmozott fel.⁸⁸ Mindez kapcsolódik a medicina történetéhez, hiszen ettől már csak egy lépés, hogy a társadalmi szerkezetet, az emberi egyenlőtlenségeket és az alárendeltségi viszonyokat visszavezessék a természetre, s biológiai magyarázattal éljenek.⁸⁹ Ennek első, jellegzetes jelét már Démokritosznál megtaláljuk: „*Az uralkodás [vezetés] természettől sajátja az embernek*”⁹⁰ és „*Szolgáidat úgy használd fel, mint testrészeidet: egyiket erre, másikat arra.*”⁹¹

Ezzel elhagyjuk a biológia területét és a szociológia felségterületébe tévedünk.

A „*tiszta*” vér szociális minősítését nem az orvostársadalom cáfolta meg, hanem egy lüüd találmány: a pénz, és a belőle következő társadalmi gyakorlat. A vér és az arany versenyében az arany győzött: „*a pénz összekeveri a vért*”, s ez kihatott a jogra, a tudásra, az

85 Platón Parmenidész szavaival írja le: „*ha közülünk valaki ura vagy szolgája valakinek, bizonyára nem az önmagában való úrnak szolgája – nem annak, ami az úr lényege –, s az úr sem önmagában való szolgának – nem annak, ami a szolga lényege – az ura, hanem ember lévén emberrel áll mindkét viszonyban; maga az uralom magára a szolgaságra vonatkozólag viszont az, ami; és éppígy a szolgaság önmaga az uralomnak önmagának a szolgasága; nem pedig a nálunk levő dolgoknak amazokra van hatása és jelentősége, sem pedig amazoknak mireánk, egymáséi és egymáshoz viszonyítva léteznek; s a nálunk levő dolgok is éppígy csakis egymáshoz viszonyítva vannak*”. (Platón: Parmenidész 133de.). Konklúziója: az úr és a szolga „*egymáshoz viszonyítva léteznek*”, és „*ember lévén emberrel áll mindkét viszonyban*”.

86 Platón: Törvények. 720a.

87 Lükurgosz „*Azzal érvelt, hogy bár kutyák és lovak párosításánál mindenki szükségesnek tartja, hogy a lehető legtisztább fajú apaállatról gondoskodjék, amelyhez baráti kapcsolatok felhasználásával, de akár pénzért is hozzá tud jutni, feleségét mégis bezárva tartja, és vigyáz rá, hogy csak tőle szüljön gyermekeket, még akkor is, ha a szőben forgó férfi örült, terhelt, öreg vagy beteges.*” (Plut Lükurgosz. 15.). De ezzel érvelt Platón is (vö. Platón: Allam. 458b-460a.)

88 Egy példa: Akropolisz építkezésén megsérült egy mester. Az orvosok lemondtak róla. Periklész álmában Athéné ajánlott gyógymódjával a mester felépült. A csoda emlékére az Akropoliszon fölállították Athéné Hügieia szobrát (vö. Plut Periklész 12-13.). Arról a Periklészről van szó, aki Anaxagoras hatására „*felette állt a babonának is; nem fél az égi tüneményektől, mint azok, akik nem ismerik az okokat és belezavarodnak tudatlanságukba.*” (Plut Periklész. 6.)

89 A biológia alkalmazása Hellaszban az osztályharc magyarázatát, Rómában lepezését szolgálta. Agrippa Menenius Lanatus (i. e. 503.) szónoklatából való: „*volt idő, igen-igen régen, amikor az patriciusok emberi test részei még önálló élőlények voltak, megvolt mindegyiknek a maga szabad akarata... Miért lázadtok hát? Látjátok, a test tagjai is méltánytalannak tartottak olyasvalamit, ami pedig a természet törvényei szerint alakult, és ezért a legjobb is. Nem látjátok-e, hogy a társadalom tagjai is egymásra vannak utalva, mint a gyomor és a test egyéb részei? Lássátok be, hogy így a legjobb, ahogy van, és ne lázadozzatok!*” (<https://www.google.hu/#q=agrippa+menenius+lanatus>)

90 Démokritosz B 267. In: Görög gondolkodók. 2. köt. Empedoklésztől Démokritoszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992. (Továbbiakban: Démokritosz)

91 Démokritosz B 270.

erényre, mindegyiknek a régi értelme kifordult önmagából,⁹² mert „*a föld hátán mindenén úr a vagyon*”⁹³

A rabszolgaságot szentesítő biológiai érveken majd Arisztotelész lép túl,⁹⁴ mégpedig azzal, hogy a probléma kialakulását és megoldását a biológia területéről a szociológiára teszi át „*ha minden szerszám parancsra vagy a maga jószántából el tudná végezni munkáját, mint azt Daidalosz készítményeiről vagy Héphasztosz háromlábú székéről beszélnek, melyek a költő szavai szerint maguktól járnak az istenek tanácsába; ha így a vetélőfa is magától szőne s a lantverő pálcika is magától játszana: nem volna akkor szükségük se az építőmestereknek mesterlegényekre, se az uraknak szolgákra... mert míg pl. a vetélőfa a puszta használatán túl valami mást is létrehoz, addig a ruházatot és az ágyat kizárólag csak használjuk.*”⁹⁵ Kiderül, hogy nem a biológiai alapokon, nem az ész működésén,⁹⁶ hanem a szerszámokon, a „*tripuszokon*”, a „*vetélőfákon*”, a „*lantverőkön*” múlik az úr-szolga viszony léte vagy nemléte, mert a szerszám a „*ruhán*” és az „*ágyon*” túl mindig mást is létrehoz, létrehozza az emberi egyenlőtlenséget vagy egyenlőséget!

A MÉRGEK ELLEN

Állati és növényi mérgek ismertek voltak, és ha ismerték azokat, akkor éltek és vissza is éltek velük.

Senkinek sem adok majd mérget, még ha kéri is; sőt még ilyen tanácsot sem adok neki.

Emlékeztetünk Empedoklész töredékére, ahol mérge és orvosság közötti árnyalatnyi a határról szól.⁹⁷ Ezt a határvonalat a gyakorló orvos ugyan tévedésből átlépheti, de tudatosan nem – erről is szólhat és erre is utalhat az „**Eskü**”.

De nemcsak erre!

Kevésbé ismert az, amit Pauszaniász Szolón egyik katonai intézkedéséről, „*cseles tervé*”-ről közöl, s ami perdöntő lehet e hely értelmezésében: „*Eltereltette a Pleisztosz nevű folyó vizét, amelyből egy Kirrhába vezető csatorna biztosította a város vízellátását... hunorgyökeret dobott a folyóba, és amikor meggyőződött, hogy már elég mérge oldódott fel a vízben, akkor ismét visszavezettette a régi mederbe. A kirrhaiak ezután olyan mértéktelenül sokat ittak vízből, hogy a szüntelen hasmenés miatt sokan kénytelenek voltak elhagyni a falon a reájuk bízott őrhelyet.*”⁹⁸ Az eskünek ez a kitétele összefügghet azzal is, hogy még az i. e. VI. században kósi Nebrosz győzelemre segítette Delphoít Kriszával szemben azzal, hogy a kósi Aszklépiadész segítségével megmérgezte az ellenséges polisz vízkészletét. Hornyánszky Gyula felteszi, hogy Hippokratész az ehhez hasonló politikai és katonai lépésektől, tanácsadásoktól határolódott el.⁹⁹

Ezeket az esküket így értelmezzük: „*A terhességmegszakítás és az öngyilkossághoz való segélynyújtás tilalma pedig a korai kereszténység szellemiségét fejezi ki, hiszen az antik*

92 „*Kost, szamarat keresünk, Kürnosz, s lovakat nemes ősök / véréből, s a jeles férfi gebére nem ül; / hitvány lányt elvenni pedig, hitvány apa sarját, / nem röstell a derék férfi, ha pénzt sokat ad. / Könnyen megy hitvány emberhez a nő feleségül, / csak gazdag legyen az – pénzt akar és nem erényt. / Mert a vagyont becsülik; hitvány apa sarja nemessel / így kerül össze, a pénz összekeverte a vért.*” (Theognisz: Kost, szamarat keresünk... In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1982. 131-132. old.)

93 Theognisz: A vagyonról. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1982. 134. old.

94 Fölteszi a kérdést: „*Vajon van-e természettől fogva ilyen ember vagy nincs, vajon jobb és igazságosabb-e az ilyennek, hogy szolgáljon – vagy pedig mindennemű szolgaság természetellenes?*” (Arisztotelész: Politika 1254a. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984. Továbbiakban: Politika – ÉKO). Bár a kérdésre „igen”-nel válaszol, végül elismeri, hogy „*hogy bizonyos tekintetben azoknak is igazuk van, akik az ellenkező állásponton vannak*” (Politika 1255a.)

95 Politika 1253b-1254a.

96 Természete szerint „*a lélek úgy uralkodik a testen, mint az úr a szolgán*” (Politika 1254a.). Ezzel szemben a „**Metafiziká**”-ban az áll, hogy „*Minden ember természete, hogy törekszik a tudásra*” (Arisztotelész: Metafizika. 980a. Lectum Kiadó. Szeged. 2002. Továbbiakban: Metafizika. – ÉKO)

97 Vö. Empedoklész B 111. In: Görög gondolkodók. 2. köt. Empedoklészről Démokritoszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.). „*Mint amikor fogadalmi táblákat színeznék a festők, / az okossággal jól kitanított mesteremberek, / miután kezükkel megragadták a sokszínű mérgeket / és harmonikusan összekeverték, ebből többet, másból kevesebbet, / s mindenféle hasonló alakokat készítenek belőlük.*” (Empedoklész B 23,1-5.)

98 Pauszaniász: Görögország leírása. X. 37,7. Attraktor. Máriabesnyő-Gödöllő. 2008.

99 Vö. Hornyánszky 69. old.

*világban sem az egyik, sem a másik nem volt kárhozatos.*¹⁰⁰ Mindezek háttérében inkább a szofisták társadalomfelfogása, nem pedig egy későbbi, keresztény betoldás vagy beleértés húzódik meg. Ugyanakkor vélhető, hogy ezeket az esküvéseket bizonyára nyomatékosította a kereszténység térhódítása.

A VÁNDORORVOS SZEME

A teljesebb tudásért bejárta kora jelentősebb szellemi központjait. Járt a szicíliai Leontinében, Gorgiasz poliszában, Thaszosz szigetén, ahol Zalmoxisz óta jelentős orvosi iskola működött. Útjának fontos állomása volt a trákiai tengerparti Abdera, ahol megismerkedett a *szofista* Prótagorasszal és az *atomista* Démokritosszal.¹⁰¹ Ezek az útjai is hozzájárultak ahhoz, hogy felkészült, „valódi tudással” rendelkező orvosként „városról városra haladva az ember ne csak névlegesen legyen orvos, hanem a valóságban is. A tudatlanság... megöli a bizalmat és jókedvet, táptalajt kínál a hitványságnak és az elhamarkodottságnak; a hitványság azután leplezi az ügyefogyottságot, az elhamarkodottság pedig a szakmai hiányosságot. Mert két [különböző dolog] a tudomány és a vélekedés: az előbbi tudást eredményez, az utóbbi tudatlanságot.”¹⁰²

Az utazás ismeretszerzés és ismeretterjesztés, tanulás és gyógyítás. Tüzetesen meg kell vizsgálni, az adott népet örökké sújtó betegségeket, az évszakot, amelyben a betegség föllép, vagyis az összes lehetséges jelet.¹⁰³ A „fertőző” betegséget, a járványok igazi okát még nem ismerték, annyit azonban tapasztaltak, hogy az érintkezéssel a betegség továbbadható. Az epidémián „az egy helyen, egy időben, nagy számban fellépő betegségeket” értették.¹⁰⁴

AZ IDŐ

Kiemelkedő érdeme az idő-faktor bevezetése elemzéseibe, amikor az állati és az emberi táplálkozás különbségére is fényt derít: „kezdetben maga az ember is efféle [azaz nyers – EKO] élelmet vett magához... a mi mai életmódunkat csak hosszú idő elteltével fedeztük fel és alakítottuk ki. Az emberek ugyanis sokat szenvedtek a nehéz és vadállatoknak való táplálkozástól, amikor kénytelenek voltak nyers, feldolgozatlan és durva tulajdonságú anyagokat elfogyasztani... a legtöbben, akik kevésbé erős kötésűek voltak, elpusztultak; azok viszont, akik szívósabbak voltak, hosszabb ideig ellenálltak... az akkori emberek azért láttak hozzá olyan táplálék felkutatásához, amely megfelel természetüknek..., mert úgy gondolták, hogy ha a táplálék túl nehéz, akkor elfogyasztva a szervezet nem tudja magába beépíteni, s ebből ered a szenvedés, a betegség és a halál; a felszívódó élelemből viszont táplálék lesz, növekedés és egészség származik belőle. Ennek a felfedezésnek és kutatómunkának adhatna-e valaki méltóbb és találóbb nevet, mint azt, hogy orvosi mesterség”¹⁰⁵

Azok a fordulatok, „én magam azt állítom”, „véleményem szerint”, „valószínű”, „úgy tűnik nekem” –, amelyekkel a történelmi menet állomásait kíséri, jól mutatják tudományos lelkiismeretességét, hogy itt nem ténybeli analízissel, hanem erős valószínűségekhez vezetőlogikai levezetéssel él. A fejlődési út feltételezésének támaszai a logika mellett a hellén mítoszokban a múltból megőrzött emlék-morzszák, a barbár népek (pl. szkíták)¹⁰⁶

100 Schultheisz Emil: Bevezetés a Hippokratészi gyűjtemény olvasásához. In: Válogatások. 13. old.

101 Démokritosz (i. e. 470-460) Hippokratész barátja volt. Elsősorban *etikájának* befolyása alá került. Nem tudjuk, hogy Démokritosz, aki orvosként is működött és értekezett (művei: „Az élőlényekre vonatkozó okokról”, „Az ember természetéről vagy a testről”, „A nedvekről”, „Az észről”, „Az érzékekről”, „A hangok okai”, „A lázról és köhögéses betegségekről”, „A lélekről”, „Az életmódról, vagyis diététika”, „Orvosi rendelés”, „Orvosi gnóma” vö. Diog. Laert. IX.7.), mennyiben hatott Hippokratész orvosi szemléletére. Az atomok mozgásából „származtatja az összes többi összetételeket, s a mi testünket is, és annak tulajdonságait és állapotait, és érzékeléseinket is” (Démokritosz A 49.). A tetszhalál: „vajon hogyan lehetséges, hogy a halott újra feléledjen... nem is volt a halál – úgy látszik – a test teljes életerejének kialakása, hanem csak elernyed, talán valami szélütés vagy sebesülés folytán, de a léleknek a velő táján levő kötelei továbbra is meggyökeresedve maradtak és a szív továbbra is őrizte az életnek, mélyben rejlő zsarátnokát; s mint hogy ezek megmaradtak, alkalmas lévén a felelevenedésre újra visszanyerte a már elaludt életet.” (Démokritosz B 1.). Egyszerre magyarázza a feltámadást és a feltámasztást, racionalizálja, s ezzel semmissé teszi a mítoszok csodáit. Az utolsóként egyike lehetett azoknak a filozófusoknak, akik egyúttal orvosok voltak. Ha Hippokratész filozófusként tekintett Démokritoszra, akkor ez azt mutatja, hogy már leáldozóban volt a filozófusorvosok kora.

102 Válogatások. Törvény. 4. In:

103 Vö. Válogatások. A porgnózisok könyve. 25.

104 Forgács Tünde: Jegyzet. Hippokratész: A folyadékok használatáról. In: Orvostörténet.

105 Válogatások. A régi orvostan. 3.

106 Vö. Válogatások. A levegőről, a vizekről és a helyekről. 17-22.

életmódjának ismerete. A tényeknek és a logikának ez a mesteri egyesítése kivételes teljesítmény akkor, amikor a tények túláltalánosítása és a logikai következtetések megalapozatlansága jellemezte a társadalom tudat mezejét.

A **múlt** és a **jelen** összevetése mellett fölmerül a **jövő** is: az előrejelzés, az orvosi prognózis. „*Remek dolognak tartom azt – írja –, hogy az orvos törődjön az előrejelzéssel*”.¹⁰⁷ Felveti, hogy minek alapján lehetséges a múlt, a jelen és a jövő összevetése. Az a véleménye, hogy „*hogy nincs esetlegesség, mert mindennek, ami előfordul, megvan a 'miért'-je, s ez az 'ok' tanúsítja, hogy a véletlen csak egy szó, nem pedig valóság. Az orvostudomány tehát most és mindörökké a valóságra épül, mert mindig a 'miért' alapján cselekszik, s mindig előre látja a hatást is.*”¹⁰⁸ A „*természet*”, a „*valóság*” az „*ok*”, a „*törvény*”¹⁰⁹ és a „*miért?*”, valamint a belőlük fakadó „*előrelátás*” olyan logikai fogódzók, amelyek orvosi elmélete számára szilárd vázként szolgálhattak. Démokritosz hívhatta fel a figyelmét az okok kutatásának kivételes fontosságára: „*inkább akar egy oksági magyarázatot találni, mint a perzsa királyság birtokába jutni.*”¹¹⁰ Amikor Hippokratész azt hangsúlyozza, hogy minden betegségnek „*megvan a természete és az oka*”, akkor a szofisták és az atomisták gondolatmenetéhez kapcsolódott.

Hogy miért nagyszerű és miért mesteri az orvosi prognózis, azt a következőkben látja és láttatja.

Első helyen áll, miként a múlt és jelen összevetésénél, a **múlt**, a **jelen** és a **jövő** összekapcsolása, s így „*felismeri és előre megmondja... a jelen, a megelőző és a bekövetkező állapotot, kitölti azokat a hiányokat, amelyek a betegek beszámolóiban vannak*”.¹¹¹ Világos, hogy ezeket a hiányokat az orvos csak akkor töltheti ki, ha a tünetek hiányos közlésekből és a beteg vizsgálatából azonosítani tudja a betegséget, birtokában van a betegség lefolyásának menetével, s így tudja kitölteni a beteg hézagos nyilatkozatát.

Továbbiakban kiemeli, hogy az orvos „*a kezelést is jobban úgy folytathatja, ha előre ismeri a későbbieket a jelenlévő tünetekből... ismerni kell az efféle betegségek természetét, hogy mennyire haladják meg a test erejét, és ebből meg kell tanulni az előrejelzést.*”¹¹² Itt egy újabb elem, a beteg „*testi ereje*” lép be a prognóziskészítés folyamatába. Ennek alapján dönthető el, hogy a beteg meggyógyítható-e, hosszan viaskodik-e a kórral, életben marad-e vagy várhatóan meghal.

Végül az előrejelzés alapján ítéli meg a közvélemény és ismerik el a betegek az orvos munkájának értékét és értékelik az orvost. Előrejelzése alapján lesz valaki elfogadott, elismert, csodált „*kiváló orvos*”, akire „*az emberek rá merik magukat bízni*”, mert „*jobban elhiszik róla, hogy felismeri a betegek helyzetét*”.¹¹³

A HELY

Hippokratész így vélekedik: Európa és Ázsia „*különböznek egymástól minden vonatkozásban, közelebbről pedig a népek alkotását illetően. Ezek ti. egymástól eltérőek, és egyáltalában nem hasonlítanak egymásra... Ázsiában*¹¹⁴ *ugyanis minden sokkal szebb és nagyobb lesz, ez a vidék szelídebb, mint másik, s a lakosok jelleme is mérsékeltébb és nyájásabb. Ennek oka az évszakok mérsékelt volta, hogy ti. a napfelkelték közt középen fekszik kelet felé és a hidegtől távolabb. A növekedést és a szelidséget mindenekelőtt az biztosítja, hogy semmi sem kerül erőszakosan fölénybe, hanem minden tekintetben az egyenlőség uralkodik.*”¹¹⁵

Ázsiának ezzel a naiv és idillikus megítélésével részben egybecseng Platón és Arisztotelész felfogása, noha a különbözőségek mellett ők az azonosságokra is figyelemmel vannak.¹¹⁶ Amit azonban majd ők nem vesznek észre, de Hippokratész igen, hogy Ázsiában az

107 Válogatások. A prognózisok könyve. 1.

108 Válogatások. Az orvosi szakma. 6. Idegenek lehetett Hippokratésztól az olyan eszme, hogy a fogadalmi ajándékkal szolgáló szobor betegséget hozott Phaülosznak (vö. Pauszaniasz: Görögország leírása. I0,2.6.)

109 A „*nomosz*” (törvény) esztétikai kategóriák közül emelkedett ki jelentése mindenkinek kiosztani a magáét.

110 Démokritosz B 118.

111 Válogatások. A prognózisok könyve. 1.

112 Válogatások. A prognózisok könyve. 1.

113 Válogatások. A prognózisok könyve. 1.

114 „*Ázsiában*” – azaz Közél-Keleten.

115 Válogatások. A levegőről, a vizekről és a helyekről. 12.

116 Vö. Platón Az államférfi. 262ce. és Arisztotelész Politika. 1327b.

éghajlat és társadalom mindig szinte egyforma. Az éghajlat alig-alig változó voltából vezeti le ugyanis az ázsiai társadalmak változatlanóságát: „*Nem történik itt sem lelki megrázkódtatás, sem heves testi változás, márpedig az indulat, érthetően, ebből kifolyólag vadul el és költözik bele eszeveszettség és szenvedélyesség – jobban, mint ha mindig ugyanabban a helyzetben lenne. Mert az emberek gondolkodását az serkenti, ha minden változik: ez nem hagyja nyugodni.*”¹¹⁷ Először egy orvos-gondolkodó vette észre és próbálta értelmezni az ázsiai érintkezési viszonyok viszonylagos változatlanóságát, az emberek tunyaságát.

Gondolkodói becsületére vall, hogy újabb magyarázattal is él: „*Ázsia legnagyobb része ti. királyi hatalom alatt áll. Márpedig ahol az emberek nem a maguk urai, nem függetlenek, hanem urak parancsolnak nekik bizony nem azon jár az eszük, hogy a harci dolgokat gyakorolják... ezek kényszerből katonáskodnak, túrnak és halnak meg: parancsolójukért... ha valaki természettől fogva bátornak és lelkesnek született volna is, gondolkodásának a törvények folytán meg kell változnia. Erre nagy bizonyosság a következő: Azok az ázsiai görögök vagy barbárok, akik nem despotikus uralom alatt vannak, hanem függetlenek, és a maguk érdekében túrnak... a veszedelmeket önmagukért vállalják... Az ember tehát úgy találja, hogy az ázsiaiak egymástól is különböznek, némelyek derekabbak, mások silányabbak. Ennek, mint az előbbieken kifejtettem, az évszakok változásai az oka.*”¹¹⁸

Logikája ugyan megbicsaklik, mert szilárd alapot az éghajlatban véli megtalálni, de ezen a koncepcionális kereten belül jelentős sajátosságokra lel, és feszegeti, tudat alatt pedig megcáfolja az önmaga által meghatározott természettársadalmi alapot.

Természetesen, Hippokratész nem társadalomfilozófiai gondolkodó, hanem orvos, aki arra keres választ, hogy a különböző helyeken élők testalkata, belső szerveik sajátossága, a magzatok képződésének folyamata, a népesség szaporodása és egyéb testi és lelki vonásai miként fakadnak az őket körülölelő levegőtől, a vizektől és a helyektől. Itt is, de különösen az „**Epidémiák**”-ban és „**Az életmódról**”-ban¹¹⁹ részletesen, egy-egy hely, egy-egy időjárási körülmény, egy-egy beteg esetében elemzi a környezet hatását, szerepét és lehetőségeit az egészségmegőrzésben. Munkája egészségügyi szempontból és karakterisztikailag vizsgálja kelet és nyugat, Hellasz és a barbár világ viszonyát. Munkája egészségügyi szempontból és karakterisztikailag vizsgálja kelet és nyugat, Hellasz és a barbár világ viszonyát. A fertőző betegségek mellett ezért ennek körében vizsgálta az egyhelyben lakók egészségének és betegségének alakulását a település elhelyezése, az időjárás, az évszakok függvényében, valamint a lakók életmódjának, étkezésének, szociális helyzetének hatását egészségi állapotukra, az egészség megőrzésében, a betegségek kialakulásában és a nyavalyák gyógyításában játszott szerepét. Az ebből fakadó orvosi javallatain alapszik az ókorim ahogyan ma mondjuk, gyógyturizmus.¹²⁰

Figyelni kell az évszakokat, átváltásuk hatásait, a különböző uralkodó, a hideg és a meleg szeleket, számításba kell venni a lágy vagy kemény, a tiszta vagy tisztátlan, a súlyuk és ízük szerint különböző vizek következményeit, a lakóhely betájoltságát északra, keletre, délre vagy nyugatra, alacsony vagy magaslati fekvését, a környezet pállottságát vagy hűvösségét, a talaj pusztaságát, erdőkkel borítottságát, szárazságát és vizekben bővelkedő voltát, a mocsarak közelségét, a táplálkozáshoz szükséges növényekhez kellő talaj adottságait. Ezekből következett arra, „*ha ugyanis valaki ezeket alaposan megismerte..., akkor egy eladdig előtte is ismeretlen városba érkezése után nem maradnak előtte homályban a helyi jellegű betegségek, sem az, hogy az általában előfordulók természete milyen. Így nem fog tehetetlenül állni a betegségek gyógyításában, sem pedig hibát elkövetni.*”¹²¹

Hippokratész racionalitásának, sokoldalúságának, felkészültségének bizonyítéka „**A levegőről, a vizekről és a helyekről**” írt tanulmánya. Elemzése Ariszteasz és Xenophanész művének, Alkmaion munkásságának (vidék-város kategóriapár)¹²² méltó folytatása, Hérodotosz munkásságának értékes kiegészítése, szemléletükben a Hellaszon kívüli barbár a „*barbár*” világ sokszínűvé válik, differenciált sokasággá oldódik; egyre inkább kibontakozik a hellének előtt, hogy világuk különlegessége nem a „*barbárok*”-tól való különbségében, hanem

117 Válogatások. A levegőről, a vizekről és a helyekről. 16.

118 Válogatások. A levegőről, a vizekről és a helyekről. 16.

119 Mindkét tanulmány a „**Válogatások**”-ban található.

120 Sándor Tibor tájékoztató a korai gyógyturizmusról (vö. Sándor Tibor: Ókori utak. Ókori utazók. Corvina Kiadó. 2012. 50-51. old.)

121 Válogatások. A levegőről, a vizekről és a helyekről. 2.

122 Vö. Alkmaion B 4. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

azok legjobb tulajdonságainak átvételében van.¹²³ Ha a szaktudós szükségét érezte, hogy Európa és Ázsia viszonyáról képet nyújtson, akkor ebben része lehetett Démokritosznak is, aki egy helyütt azt írja, hogy „*inkább akar egy oksági magyarázatot találni, mint a perzsa királyság birtokába jutni.*”¹²⁴ Mindez azért is figyelmünkre méltó, mert Hippokratész Démokritosz közeli barátjaként és öntudatos hellén polgárként szinte ugyanezzel a logikával utasította el a perzsa nagykirály meghívását: a nagykirály „*sok talentumot felajánlva magához hívatta, Hippokratész azonban kijelentette, hogy tudását soha nem lesz hajlandó felajánlani a görögök ellenségei, a barbárok szolgálatára.*”¹²⁵

Idő és hely – ezek a mozzanatok elemi felismerések, de a maguk idejében nem voltak azok, hanem a korai orvoslás tapasztalataiból, kortársai eredményeiből, de különösen saját tapasztalataiból leszűrte, szisztematikusan feldolgozott anyagnak kikristályosodásai. S ha belehelyezzük a szöveget a kor ideológiai atmoszférájába, akkor gondolatmenetéről kitűnik, hogy a csodákat ígérőkkel és csodatevőkkel szemben fejt ki azt, hogy milyen „*úton szerezhet valaki joggal csodálókat.*”¹²⁶ Véggkövetkeztetése: „*Ezek a természetben mutatkozó legfőbb különbségek, azután pedig a föld, ahol az ember felnövekszik, valamint a vizek. Az ember ugyanis többnyire azt találhatja, hogy az embereknek mind a testalkata, mind a jelleme a vidék természetét követi.*”¹²⁷ Hippokratész munkássága több mint egy a milióelméletek között, ő az egészségföldrajz és az egészségpszichológia, egy ókori földrajzi determinizmus kezdeményezője!¹²⁸ Kiállása, de sokkal inkább orvostudományi szemlélete mutatja az új medicina összefüggését a nagy társadalmi átalakulással, a politikával és a filozófiával.

AZ ORVOS ÉS A BETEG

A hellén medicina eredményessége lenyűgöző. Ha Szolón a hetven, s ha Püthagorasz a nyolcvan évet nem tartotta lehetetlenül hosszú életkornak, irreálisnak, elérhetetlennek, akkor a szabad poliszpolgárok közül a férfiak jelentős százaléka megközelíthette ezt a tisztes kort. Ez dicséri a hellén medicina hatékonyságát.¹²⁹

Az ötödik századi orvoslás színvonalát elsősorban az orvosképzés, önképzés és továbbképzés alapozta meg. Az orvosképzés intézményei egyre magasabb nívón, hatékonyan szolgálták az orvos utánpótlást. A holtig tartó tanulás követelménye és a gazdagodó társadalom anyagi áldozatvállalása kiváló gyakorló orvosi hivatásrendet hozott létre. A kialakuló orvostársadalommal jelenik meg Hellaszban a többé-kevésbé szabad értelmiségi, a hatósági és a vándorló orvos, akinek mestersége, tekhnéje a gyógyítás, az elméleti összegzés, a tanítás, tudásának átadása az új orvosnemzedéknek és az egészséges életmód terjesztése a poliszpolgárok között.¹³⁰ A poliszpolgárok között! – mert az orvosi hivatásnak a polisz a

123 Plátón: „*Olyasféle hibát követtél el, mintha valaki az emberi nemet próbálná kétfelé osztani, és úgy járna el, mint ahogyan az itteniek közül sokan osztályozzák az embereket: a görögöket, mint egységet valamennyitől elkülönítik, az összes többi fajt pedig, noha végtelenül sokan vannak és nem érintkeznek egymással, és nem értik egymás nyelvét, egy névvel, barbárnak nevezik, és ennek az egy névnek az alapján azt hiszik, hogy egyetlen egy fáj is ez az egész sokaság.*” (Az államférfi. 262ce.). Arisztotelész: „*A hideg éghajlat alatt, főleg Európában lakó népekben erős az akarát, de kevesebb bennük a tehetség és a mesterségekre való készség, ezért bár igaz, hogy másoknál jobban szeretik a szabadságot, de nem elég polgárosodottak, és a szomszédaikon való uralomra képtelenek. Az ázsiaiak viszont tehetségesek, a mesterségeket kedvelik, de gyávák, és ezért folytonos alárendeltségben és szolgaságban élnek. A hellén nép, miként lakóhelye is a kettő között fekszik, mindkét tulajdonságban részesül, bátor és tehetséges; ezért azután szabadságban és a legtökéletesebb politikai szervezetben él, akár mindenki fölött is tudna uralkodni, ha egy államba tömörülne.*” (Politika. 1327b.)

124 Démokritosz B 118.

125 Plut Marcus Cato 23.

126 Válogatások. A porgnózisok könyve. I. (Az én kiemelésem – EKO)

127 Válogatások. A levegőről, a vizekről és a helyekről. 24.

128 Ezzel elismeréssel adózik az oikisztészek előtt, akik feladata volt az új gyarmatvárosok helyének kijelölése. A város helyének megállapításában érvényesítenie kellett a kor egészségügyi megfontolásait is. „*Ha így a 'hipokratészi milióelméletnek' ez a tudománytörténeti szempontból rendkívül értékes forrása nem is Hippokratésznek, a nagy jön orvosnak az alkotása, néprajzi adatai, orvostudományi szemlélete és filozófiai gondolatai mégis a régi jön tudomány eredményeit képviselik, amelynek keretében jött létre magának Hippokratésznek a tanítása is.*” (Harmatta János: Bevezetés *A levegőről, a vizekről és a helyekről* c. munkához. In: Válogatások 164. old.)

129 „*körülbelül ezer (különböző városokból és társadalmi osztályból származó) görög férfi – akinek az i. e. V. és IV. évszázadból az életrajzi adatait ismerjük – átlagos életkora (ha a háborúban elesetteket leszámítjuk) hetven év körül mozgott.*” (Zamarovský: *A görög csoda*, 262. old.). De nem hagyhatjuk figyelmen kívül az elesetteket; a nőknek a terhesség, a szülés körüli halálesetei miatt, a magas gyermekhalandóság következtében a szabad népesség átlagéletkora nem érhetette el a hetven évet. Még rosszabb eredményt ad a rabszolgák életkilátása.

szülője és fenntartója, a városállamban kiszélesedő munkamegosztásba beilleszkedő mesterember.

A poliszpolgárok egészségügyi ellátásában döntőnek bizonyult a polisz egészségügyi intézményei hálózatának létrehozása. Kialakították a polgárok számára az ingyenes egészségügyi ügyeletet és az államilag szervezett katonai orvosi szolgálatot. A kezdeményező, mint láttuk, egy-két nemzedékkal korábban, a szicíliai Katanében Kharóndasz volt. Hogy mennyire terjedt el az ezernyi poliszban az orvoslásnak ez az új szervezési elve, arra nézve nincs fogódzónk, de feltehetjük, hogy széleskörű hatással lehetett.

A polgárok egészségügyi állapota mögött, mélyebb társadalmi folyamatok és viszonyok húzódnak meg, amely a hellén humanizmusban foglalódott össze.

A kor egészségi állapota elsősorban a mindennapok életvitelében és magatartás normáinak köszönhetően alakult ki és formálódott. A hellén emberszemléletből, emberközpontúságból fakadt, hogy szemben a barbárokkal a görögök a kalogathiára, a testi és erkölcsi tökéletességre törekedve testüket megbecsülték, nem szégyelltek, és – a talio-elv alapján történő büntetések, a kényszervallatások, valamint a szicíliai Kübelé kultuszt követők kivételével – az eleven testeket nem csonkították meg.¹³¹

Mindezek hatékonyságát fokozta a testkultusz, az egészség-kultúra, az egészségpedagógia, a tisztaságra, a testmozgásra történő nevelés, a rendszeres sportolás. Az általános higiéniai állapot, azaz a testkultúrából fakadó rendszeres testi tisztálkodás, fürdés. Hozzájuk járult még a város területének gondos kiválasztása, a települések kiépítése, az épületek célszerű kialakítása. A hübrisz kerülése, a mérséklet és rendszeresség az étkezésben, az evésben és az ivásban. S akkor még egy szó sem esik az orvoslásról. A gyógyulás feltétele, hogy az emberek figyeljék önmagukat és társaikat, elengedhetetlen a beteg akarata és fegyelmezettsége, kell az orvosában és a kezelésben való bizalma, kell az emberek felelős állampolgári magatartása. Ezt nyújtotta az életvitel szabadsága.¹³²

Az orvoslás eredményességében az egész társadalom minősége fejeződik ki.

IV.

A HIPPOKRATÉSZI MEDICINA FILOZÓFIAI TARTALMÁRÓL

Az „Eskü” tartalmi elemzésével nem zárhatjuk le mindazt, amit el lehet és kell mondanunk Hippokratész orvosi szemléletének filozófiai tartalmáról. Mivel Hornyánszky Gyula minden oldalról és részletesen körüljárta a hippokratészi medicina és filozófia összefüggését, a továbbiakban igyekszem olyan mozzanataira rámutatni, melyekről ott nem esett szó, vagy értelmezésükben térek el.

Noha az „Eskü”-ben utalást sem találunk a filozófiára, de mindaz, ami a hippokratészi gyűjteményben a medicina és a filozófia viszonyáról olvasható, összhangban van az orkhosz szellemével és viszont. Ez nem véletlen, ugyanis „*A Kr. e. VI. és V. század folyamán a filozófiával egyidejűleg megjelent egy speciálisabban szerveződő tudományos érdeklődés is, különösen a matematika, a csillagászat, a földrajz, az orvostudomány és a biológia területén.*”¹³³ Ezek a szaktudományok.

130 Hornyánszky Homéroszig vezeti vissza a hatósági orvos létezését (vö. Hornyánszky127 és kk. old), ami túlzás. Ő tömegesen az ötödik század szülőtte.

131 Vö. Ribáry Ferencz, dr.: Világtörténelem. Az ó-kor története. A mívelt magyar közönség számára. Földabroszokkal, arc- és mivelődés-történeti képekkel díszített kiadás. 2. köt. Görögország és Macedonia története. Méhner Vilmos kiadása. 1886. Anno Kiadó. Reprint kiadás. é. n. 94-105. old.

132 Szókratész fölveti: fontos az **egészség**, amelynek az orvos, jó a **szépség**, az **erő**, amelynek a tornamester és **gazdagság**, amelynek a kalmár, a pénzkufár a mestere. Gorgiasz hozzáteszi: jó a **szabadság** és mások fölötti **uralom**. Ezek külön-külön és együtt a minőségi emberi élet biztosítékai (vö. Platón: Gorgiasz. 451e-452d.). Egy attikai szkolion: „*Első kincs, mit az ember esd: egészség, / második meg a szép és büszke termet, / míg a harmadik: tiszta vagyon, / és negyedik: vidám, drága baráti kör.*” (Attikai szkolionok. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 217. old.)

133 Kirk, Raven: Előszó az első kiadáshoz. In: Kirk, Raven, Schofield: A preszókratikus filozófusok. Atlantisz Könyvkiadó. 2002. 25. old.; Heller Agnes is ezt emeli ki: „*Az ión filozófia fejlődését a kezdet kezdetétől fogva (Thalész) az ontológiai problémák uralkodása jellemzi – a IV. századtól kezdve ezeket egyre inkább a természetspekuláció (orvosi, fizikai) kérdései váltják fel; az etika, társadalomfilozófia vagy teljesen hiányzik, vagy második vonalban helyezkedik el.*” (Heller Agnes: A reneszánsz ember. Akadémia Kiadó. 1967. 33-34. old.)

A tudományok megjelenésével megváltozott a tudományos ismeretek rendszere. Amikor megkülönbözödtek egymástól a tudományok és a filozófia, akkor szükségképpen fölvetődött **önmeghatározásuk** és egymáshoz való **viszonyuk** tisztázása: egyfelől, milyen filozófiák hatottak a szaktudományok fejlődésére és milyen eredménnyel; másfelől, miképpen hatottak a szaktudományok eredményei és változásai a filozófia fejlődésére. A tudományok születésének dátuma egyúttal a filozófia születésének is a dátuma! A filozófia ugyanis meghatározódik a **filozófiák előtti** (mitológia) és **melletti** (köznapi tudat, művészet) ideológiákkal, mind pedig a **filozófiák utáni és kívüli (szak)tudományok** által is.

Elsőként Platón és Arisztotelész kísérelte meg tisztázni a filozófia és a tudományok viszonyát. Platón szerint a filozófia „*az összes többi tudománynak a tudománya és még a magamagáé is*”,¹³⁴ vagy másképpen szólva „*semmiféle ismeretnek nem tudománya, önmagának azonban és a többi tudománynak a tudománya*”.¹³⁵ Arisztotelész megoldása: „*Van egy tudomány, mely a létezőt, mint létezőt vizsgálja és vele mindazt, ami a létezőt önmagában és önmagáért megilleti. Ez egyetlen részleteket vizsgáló u. n. szaktudománnyal sem azonos.*”¹³⁶ Később azt mondja: „*egyetlen szaktudomány sem vizsgálja a létezőt általában mint létezőt, hanem kiszakítja a létező egy részét és az ezt illető járulékos tulajdonságokat kutatja*”,¹³⁷ az orvoslás pedig egyenesen a „*létező*” lényegiségének párhuzama.¹³⁸ Ez kiemeli az orvoslást a sokféle tekhné közül, de nyilván elsősorban annak köszönhetően, hogy a „*létezés*” és az „*élet*” Arisztotelész számára egymásra mutató fogalmak.

A „**szak**”-tudomány terminus technicusa a platóni és arisztotelészi filozófia értelmezés és tudományfelfogás hagyatéka, manapság annak a filozófiai nagyképűségnek maradványa, hogy a filozófia a tudományok tudománya, sőt a filozófia **a** tudomány az összes többivel, azaz a **szaktudományokkal** szemben.

A MATHÉMA ÉS A HISZTORIÉ

A tartalom változása módszertani fordulatot eredményezett, s felvetette a **mathéma** és a **hisztórié** közötti különbségételt.¹³⁹

A korai csillagászat, a geometria és a matematika nem vetették föl a filozófiától való különbözésüket, mert mind elméletileg, mind módszertanilag egyjelentésűek voltak. Magától értetődően az ión természetfilozófia tárgyaként vették számításba azokat. Módszertanilag is összefüggtek: a **mathematiké tekhé** a filozófia és az égi jelenségekkel foglalkozó tudományok, vagyis a kozmogónia, a kozmológia és az asztronómia (a napfordulók, a napéjegylenlőség, a nap- és a holdfogyatkozások, a Nap és a Hold mérete és pályája), a geometria (annak részeként vagy önálló tudományként a sztereometria), az aritmetika, a

134 Platón: Kharmidész. 166c.

135 Platón: Kharmidész. 168a.

136 Metafizika. 1003a.

137 Metafizika. 1003a. Platón a **tudományelmélet**, Arisztotelész a **lételmélet** oldaláról közelítette meg a kérdést; eredményeik különbözőek, de abban azonosak, hogy mutatják: a filozófia és a tudományok elválása elkezdődött. Az utak: (1) a tudomány leválik a filozófiáról; (2) filozófiát kitessékelik a tudományból; (3) a tudomány a filozófián kívül jön létre. Tartja magát, hogy „*Filozófia... az ókorban szóról-szóra ugyanaz, mint tudomány... az alexandriai időig nem létezett tudomány a filozófián kívül vagy a filozófia mellett.*” (Riehl Alajos: Bevezetés a jelenkor filozófiájába. 9. old.). Arnyaltabb: „*Az ókor folyamán sohasem észlelhetjük, hogy a tudományok elváltak volna a bölseletről. Ez bennünket is arra indít, hogy a tudományokat a filozófiával való összefüggésben tanulmányozzuk... a szét nem vált tudományok összességéből már ekkor kezdenek lassacskán kiválni és kifejlődni egyes tudományágak, például a csillagászatban, a fizika, a mennyiségtan, az orvostudomány stb.*” (Bánu: A miletosi iskola naív materializmusa. In: Korai görög materialisták. 13. old.). Schlegel szubjektívizálja viszonyukat: „*A filozófiában aszerint, hogyan tekintjük, vagy minden szakismeret beletartozik, vagy éppenséggel semmiféle szakismeret nem tartozik bele.*” (Schlegel, A. W., Schlegel, F.: Athenäum töredékek. 416. In: uók. Válogatott esztétikai írások. 344. old.)

138 „*mikor valamit egészségesnek mondunk, azt mindig az egészségre gondolva tesszük, vagy azért, mert megtartja az egészséget, vagy mert ezt hozza létre, vagy azért, mert jele az egészségnak, vagy mert annak hordozójává tud lenni, – s ahogy valamit gyógyítónak a gyógyítás tudományával való vonatkozásában mondunk, amennyiben ti. vagy birtokában van ennek a tudománynak, vagy alkalmas eszköz a gyógyításra, vagy ennek a tudománynak a műve – éppúgy, noha sokféleképpen beszélünk a létezőről, mindezt együgyűen elvre vonatkozva mondjuk.*” (Metafizika. 1003ab.)

139 Vö. Szabó Árpád: Bevezetés. In: Hérodotoszi novellák. Magyar Helikon. 1959. 5-8. old és Steiger Kornél: A korai görög filozófia néhány alapfogalma. In: Világosság. 1984. 12. sz. 794-795. old.

zeneelmélet. Jellegzetességük, hogy ezek az elvont gondolkodásnak *észérvekkel* bizonyított tudományágai.¹⁴⁰

Az új tudományok, a logográfia, valamint a genealógia, a krónika, a ktiszisz és az *utópia* az etnográfia, a ktiszisz és a medicina a *hisztórié* módszerével élő diszciplínák voltak, s művelői számára a filozófusi látásmód idegennek bizonyult, a matematiké tekhné eljárásai az orvosi bizonyítás számára kiváltképpen használhatatlanok voltak. Nincs két azonos beteg, nincs két azonos tünetcsoport a matematikai $2 \times 2 = 4$ értelmében. A *hisztórié* a homéroszi „hisztor” – a szemtanú, a döntőbíró – kései leszármazottja. Részben *közvetlen megfigyeléssel* (látás és hallás), részben *közvetett forrásból* (szemtanúk felkutatása, kikérdezése, hallomások és hírek) nyert, adatok *összegyűjtésével* szerzett meteorológiai, orvostudományi, földrajzi, néprajzi és történelmi tudás, amelyet a tapasztalat, a benyomások, az információk összevetése tesz ellenőrzöttté, igazolttá és hitelessé a mendemondákkal, a mítoszokkal és a filozófiai tudományokkal szemben.

A *mathéma*, a filozófusi „látásmód” Platón értelmezésében: „Hogy is lehetett volna valaha is bármi újat feltalálni, ha a mondottak az idő egész folyamán megmaradtak volna úgy, amint most vannak megszervezve? Mert ami ma új, az évmiriádokig csak lappangott az akkori emberek előtt, egy- vagy kétezer év óta pedig egyes találmányok újra felvillantak, részben Daidalosz, részben Orpheusz, részben Palamedész előtt, a zenében Marsziusz és Olümposz előtt, lanttal kapcsolatban pedig Amphiön előtt – sok egyéb felfedezés viszont mások lelkében úgyszólván csak tegnap vagy tegnapelőtt született meg újra.”¹⁴¹ Arisztotelész is így vélekedett, a „Politiká”-ban: „úgyszólván már mindent fölfedeztek az emberek, csak éppen hogy némely dolgok nincsenek összegyűjtve, másokat meg, bár ismerik őket, nem alkalmaznak.”¹⁴² Mindkettőjük következtetése: az új felfedezése tulajdonképpen újrafelfedezés.

A szaktudományos ismeretekre való törekvésben Hippokratész álláspontja világos: „fölfedezni azt, ami előzőleg ismeretlen volt, s ráadásul olyan dolgokat fölfedezni, melyek jobb, hogyha föl vannak tárva, mintha nincsenek – megítélésem szerint ez a bölcsesség célja és feladata, így teljesítve be azt, ami még csak félig volt meg.”¹⁴³ Az ismeretszerzésnek ez a módszeres kiteljesítése és lezárhatatlansága, a nem-ismertnek ismertté tételének pozitív megítélése egy szaktudós hitvallása – ez a *hisztórié* „bölcsessége”. A tudományfejlődés reális útját így összegzi: „Az orvostudománynak azonban már régóta minden (eszköz) rendelkezésére áll, feltárta a maga számára azt az alapelvet és azt a módszert, amelynek birtokában hosszú idő alatt sok minden szépet fölfedezett, és más egyéb dolgokat is kifürkészhet, ha valaki a már előzőleg elért eredmények ismeretében tudását a további kutatások kiindulópontjává teszi. De ha valaki mindezt elvetve és alábecsülve mindent más módon és más módszerrel próbál meg elérni... ez lehetetlen.”¹⁴⁴ A más mód a mitológia módja, a más módszer a filozófia módszere, amelyekkel a medicinában eredmény elérhetetlen, tévútra kerül és tévedésben marad.

A való világ tapasztalatokon és megfigyeléseken nyugvó, prózai megismerésére törekedett, s igyekezett elkerülni a metafizika ingoványos talaját, úgy felfogni a világot,

140 Püthagorasz „szembe akarta állítani ezt a tudományt (a matematikát – EKO) a közönséges 'hisztórié'-val, A 'hisztórié' ti. látásból, hallomásból vagy kérdézősködésből származó ismeret, de nem 'igazolt tudás', mint a matematika.” (Szabó Árpád: A görög matematika kibontakozása. Magvető Kiadó. 1978. 214. old.). Szabó Árpád kifejti: „a matematikai 'bizonyítás' megjelölésére használt görög szó (apodeixia) jelent eredeti értelmében 'kimutatást', 'rámutatást' is. Lehet, hogy Proklosz egyszerűen csak annyit akart mondani: Thalész volt az első, aki megmutatta, hogy a kört átmérője mindig két egyenlő részre osztja.” (i. m. 25-26. old.). Továbbá a thalészi bizonyítás lehetett az egymásra illesztés (επιπέδων ἐπιπέδου), azaz az egybevágóság, megfeleltetés, megegyezés, a kongruencia is (vö. Szabó Árpád: A görög matematika. Tudománytörténeti visszapiillantás. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület. é. n. 19-20. old.), „Thalész valószínűleg úgy bizonyította be tételeit, hogy a tárgyalt geometriai alakzatokat egymásra illesztette, és állításainak igazságát így módon szemléltette, 'megmutatta'. A matematikai bizonyítás jelölésére használt görög szó (επιπέδων ἐπιπέδου) eredetileg csakugyan 'megmutatást' jelent.” (i. m. 20. old.). Lakatos Imre szerint „A gondolatkísérlet (deiknümi) a matematikai bizonyítás legősibb módja. Az Euklidész előtti matematikában ez dominált... Az ókori matematikusok számára közhelynek számított, hogy heurisztikus értéküket tekintve a sejtések (vagy tételek) megelőzik a bizonyításokat.” (Lakatos Imre: Bizonyítások és cáfolatok. A matematikai felfedezés logikája. Gondolat Könyvkiadó. 1981. 25-26. old.). A többi geometriai és akusztikai kvázi-bizonyítás Püthagorasz esetében is ilyen megmutatás lehetett. A bizonyítás elemi formája ez: itt van – nézzed – ilyen!

141 Platón: Törvények. 677d.

142 Politika 1264a.

143 Válogatások. Az orvosi szakma. 1.

144 Válogatások. A régi orvostan. 2.

ahogyan az van. Arra törekedett, hogy megoltalmazza a gyakorló orvosokat, legyenek tehetségesebbek vagy ügyetlenebbek, az üres, tudálékos orvosi előfeltevésektől, amelyekből hiányoznak a bizonyítható és a bizonyított tények.

EMPÍRIA ÉS TEÓRIA

A medicina a tudományokban kivételes helyet foglalt el. Kialakulása és fejlődése elkülönítette minden más hagyományos ismerettől és praktikumtól, mitológiától és bölcseléstől, még ha ennek nem mindig voltak is tudatában sem az orvosok sem a paciensek, sem az egészségesek, sem a betegek, sem a gyógyultak. Az orvoslás ugyanis már a műkénei világban, a természetfilozófia *előtti* korban, a filozófián *kívül*, attól *függetlenül* alakult ki, *nem* a filozófiából vált le, noha egy időben a filozófia vonzáskörébe került: orvos-filozófusok és filozófus orvosok támadtak. A medicina összeolvadása és elválása a mitológiától és a filozófiától hosszú és bonyolult folyamat, részben intézményi, részben eszmei, részben személyi. Ezek ráadásul aszinkron eseményesorok.

Ha a legszűkebben vesszük a személyes viszonyokat, akkor a filozófia és az orvostudomány érintkező pontja a mester és a tanítvány, illetve a tanítványi kör (az iskola és az irodalom) viszonya. Ami ezen az iskolákba tömörülő személyes körön kívül van, abban teljességgel különállók. Amihez hasonlóra a filozófiában nem találunk, ami az orvoslásban a legsajátosabb, az orvos és a beteg kapcsolata. A meggyőzni vágyott és tanulni vágyó hallgatóság és a gyógyítandó, gyógyulni kívánó beteg státusza össze sem vethető. Ez az orvos ismereteinek, felkészültségének, gyakorlatának és a beteg gyógyulni akarásának találkozása.

Az orvoslás szereplői, az orvos tudása, a beteg elszántsága, az egészségügyi intézmények, azok személyi és tárgyi feltételei alapvetően megkülönböztették az orvoslást a filozófiától, és minden más korabeli tudománytól. A medicinában különleges szerepet játszik a gyógyszerek, az orvosi eszközök és fogások, a műszerek használata. A „*tevékenység*” és az „*eszköz*” kapcsolja az orvoslást a mesterségekhez, de az eszközök teszik hasonlatossá az orvostudományt a geometriához, eredményei eléréséhez, hiszen az is eszközöket (vonalzó, körző, derékszögelő stb.) használ, noha ezek a tulajdonképpeni filozófialástól idegenek (ha az írószerszámokat, tintát és a papiruszt nem tekintjük filozófiai instrumentumnak).¹⁴⁵ Mint Arisztotelész kiemeli: „*az egészség végett van a sóványág, a tisztulás, az orvosságok, az orvosi szerszámok – mindezek a cél végett vannak, abban azonban különböznek egymástól, hogy olyik tevékenység, olyik eszköz*”¹⁴⁶

Bármiképpen is alakult a történelem során kölcsönös viszonyuk, és bármiképpen vélekedünk is viszonyukról, az, ami az orvoslást orvoslássá teszi, azaz az egészség fenntartása és a betegség gyógyítása soha sem volt levezethető a filozófiából! A filozófia módszerével szemben fejt ki Hippokratész, hogy „*e tudománynak – a medicinának (EKO) – tehát semmi szüksége üres posztulátumokra... Akárhogyan fejtsék is ki ezeket a tárgyakat, nem bizonyítható a magyarázat igazág vagy hamissága; mert nem vethető alá a tapasztalat próbájának.*”¹⁴⁷

CSAK SEMMI FILOZÓFIA!

A medicina középpontjában az ember áll. Érthető, hogy Hippokratész több alkalommal is foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi az ember az orvos számára, s hogy miképpen áll szemben az orvosi szemlélet a filozófiaival. „*Egyes orvosok és bölcselők [szophisztai] azt vallják, hogy lehetetlen megismerni az orvostudományt, ha nem tudjuk, mi is az ember; sőt éppen erre az ismeretre kell szert tennie annak, aki helyesen akarja gyógyítani a betegeket. Az ő értekezéseik a filozófia irányába mutatnak, akárcsak Empedoklészé és másokéi, akik a természetről szóló munkáikban leírták, hogy mi is az ember, hogyan jött létre eredetileg, és milyen elemekből tevődik össze. Én viszont úgy vélem, hogy amit a filozófusok vagy az orvosok írtak a természetről, annak nem annyira a gyógyítás mesterségéhez, mint inkább a festőművészethez van köze. Mégis meg vagyok győződve, hogy a természet megismerésének*

145 Akkoriban a csillagászat és a geometria a természetfilozófia részterületei, eszközeik filozófiai instrumentumok voltak. Az újkori angolok a kémiát, fizikát, politikai gazdaságtant filozófiai tudományoknak tartották, a hőmérőt, légsúlymérőt filozófiai instrumentumoknak nevezték (vö. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. 1. rész. A logika. Akadémiai Kiadó. 1950. 37-38. old.)

146 Phys 194b.

147 Idézi Thomson: Az első filozófusok. 326-327. old.

nincs más forrása, mint az orvosszakma, csak azt helyesen: a maga teljességében kell felfogni.¹⁴⁸

Vagy nézzünk egy másikat!

Hippokratész így nyilatkozik: „Ebben az értekezésben¹⁴⁹ közismert vélekedésekhez fogok folyamodni: részben mások korábbi elgondolásaihoz, részben a sajátjaimhoz, mivel elengedhetetlen dolog közös kiindulópontra alapozni, ha itt az orvostudományról akarok értekezni. Az égi dolgokról nem kell szólnom, mert, hacsak annyit nem, amíg ismertetem, hogyan jött létre és született meg az ember és a többi élőlény, mit jelent az egészség és a betegség, mi rossz az emberben és mi jó, és hogy mitől hal meg. Innentől fogva a saját vélekedésemet fogom ismertetni.”¹⁵⁰

Ezek a gondolatok a medicina kiindulópontja és a filozófiával való vitapontja. A fő ellenfél Empedoklész a maga elemtanával, a festőművészetre való utalás is őt célozza meg.¹⁵¹ Elemtana, amely pluralizmusával ugyan szemben áll az iónok monizmusával, de konkrétágában azonos amazok arkhé-logikájával, nem empirikus tényekből, hanem előfeltevésekből indul ki. Hogy erről van szó, mutatják az alábbiak is: „Bárki, aki hozzászólt ahhoz, hogy meghallgass az emberi természetről szóló, az **orvostan** szűkebb területén túllépő értekezéseket, nem sok használhatót talál abban, hogy meghallgassa ezt az okfejtést. Mert én egyáltalán nem szólok arról, hogy az ember levegőből, tűzből, vízből vagy bármely más elemből áll, ezek ugyanis nincsenek meg az emberben.... Van, aki azt állítja közülük, hogy ez az egy, és ez a minden: a levegő, van, aki szerint ez a víz; más ezt tűznek, megint más földnek mondja. Tételét azonban mindenki semmit sem érő érvekre és bizonyítékokra alapozza.”¹⁵²

Az Empedoklészről elhatárolódó és szembeforduló tudós végül csak Empedoklész típusú módon tud gondolkodni: a zsíros és száraz földből csontok lettek, a nedvesből pedig inak és erek lettek. Az erek, a gége, a nyelőcső, a gyomor, a belek, a húgyhólyag és a többi üreges rész úgy alakult ki, hogy a külső hideg és ragacsos részük „kiegert” és hártya lett belőle, a belső részük a felmelegedéstől felbomlott és folyékonyvá vált. A csontok lyukacsossága és külső keménysége is így jött létre.¹⁵³ A továbbiakban is, pl. az agy, a velő és a szív kialakulását értelmezve is a nedvességgel és a szárazsággal, a hideggel és a meleggel operál. Eközben reális fölismerések is fölbukkannak, amik mutatják az anatómiai ismeretek egyre pontosabbá és részletesebbé válását.

SZOFISTA SZÓFACSARÁS

Láttuk, a szofisták befolyása Hippokratész elméletépítésében jelentős volt. Platón szerint Gorgiasz így hivatkozik: „ha egy szónok és egy orvos egy városba vetődne, és ketten a népgyűlésen vagy más tömeg előtt vitára kelnének arról, hogy melyiket kell orvosnak választani, az orvosra rá se hederítenének, hanem ha akarná, a szónokot választanák meg orvosnak.”¹⁵⁴ S valóban, a népgyűlések előtt pózoló egyik szofista – Xenophón lejegyzésében – így jelentkezett egy városi orvosi állásra: „Soha senkitől nem tanultam az orvosi mesterséget..., egyetlen orvost sem kerestem fel, hogy tanítson. Nemcsak arról őrizkedtem, hogy az orvosoktól bármit tanuljak, hanem még e mesterség elsajátításának látszatát is kerültem. Azért csak bízzatok rám az orvosi tisztet, mert buzgón próbálkozni fogok, és rajtatok kísérletezve előbb-utóbb el fogom sajátítani a szakmámat.”¹⁵⁵

A szofizmus továbbá újszerű kapcsolatot feltételezett a filozófia és az orvoslás között: „A filozófiát élőlényhez hasonlították: a logika a csontok és az inaknak felelnek meg; az etika a hússzerűnek, a léleknek a fizika.”¹⁵⁶ Ez Hippokratész számára már nem sokat mondhatott.

148 Válogatások. A régi orvostan. 20.

149 „**A húsokról**” címűben.

150 Orvostörténet. A húsokról. 1.

151 Vö. Empedoklész B 23,1-5.

152 Válogatások. Az emberi természet. 1.

153 Vö. Orvostörténet. A húsokról. 3.

154 Platón: Gorgiasz. 456bc; 457b.

155 Xenophón: Emlékeim Szókratészről. IV,2.5.

156 Diog. Laert. VII.1.

Mit felel minderre Hippokratész? Ezt: „tudásuk egészen hamis... ezek az emberek már vitáikba felvonultatott kifejezéseikkel megcáfolják önmagukat”.¹⁵⁷ A szofista meggyőzés fonákjának, a „nyelvműveseknek”,¹⁵⁸ a „szókotyvasztóknak”¹⁵⁹ hippokratészi bírálata mutatja, hogy a szofizmus hatását az orvoslás kellő távolságtartással fogadta be és követte. Ettől elhatárolódva emelte ki Hippokratész az orvosképzés és az állandó tanulás elkerülhetetlenségét.

FELELŐS A FILOZÓFIA

Van olyan, nem is teljesen alaptalan vélemény, hogy a filozófia és az orvosi elmélet összekapcsolódása és a belőle fakadó színlelt racionalizmus hosszantartóan és legnagyobb ártalommal volt az orvoslás elméleti és gyakorlati fejlődésére, elindított egy negatív folyamatot, amely a természetfilozófia általánosságából következtetett a konkrét betegségre. Az erre épített orvoslás telített üres spekulációval és fantazmagóriákkal. Ezek egyre nyomorítóbb terhe akadályává vált az orvostudomány előrehaladásának, lehetetlenné tette az orvoslás teljes elszakítását az üres illúzióktól. Az orvoslás vesztesége, hogy a filozófusok beleártották magukat az egészség-betegség értelmezésébe. Nem lehet persze a korai orvoslás minden negatívumát a filozófia számlájára írni. Az ókori orvoslás természettudományos megalapozása és eredményessége mellett felhalmozódott egy sor igazolatlan és igazolhatatlan feltevés is.

Leglátványosabb fordulat, hogy a korai orvostudományban az ión filozófia *monista* irányultságával szemben Megalé Hellaszban uralkodóvá vált *pluralista* szemléletet követte.

A természetfilozófia négy – tűz, víz, levegő, föld – eleme a milétozi monizmus elhagyása. Ez a plurális szemlélet az a legjellemzőbb nagy-görögországi hagyaték és ösztönzés, amire az új orvosi iskola támaszkodott. Az alkmaióni kategóriapárok: hideg-meleg, a száraz-nedves, külső-belső mutatják ennek a pluralizmusnak orvosi térhódítását. Részben ez jellemzi a medicinában Hippokratészt is, aki a testnedveknek – vér, nyálka, sárga és fekete epe¹⁶⁰ – helyes arányára, kiegyensúlyozottságára, vagy annak megbomlására vezette vissza az egészséget és a betegséget, valamint a négy (szangvinikus, kolerikus, flegmatikus, melankolikus) emberi természetet.

Van még egy olyan eszme, amit Anaximenész¹⁶¹ vagy Hérakleitosz,¹⁶² esetleg Démokritosz, talán mindhárom (de leginkább Anaximenész) tudatosított benne: „Az emberben, ebben a kis kozmoszban...”¹⁶³ Démokritosz ezt az emberi „kis kozmosz”-t, társadalmi atomot (?) bizonyára szembeállította a természet „nagy kozmoszá”-val. A „kis” és a „nagy” kozmosz úgy állnak szemben egymással, hogy egységet alkotnak, legalábbis ezt látjuk Hippokratész emberszemléletében. Az emberinek és a kozmikusnak, azaz az élettelen és az élő világ egysége zseniális hipotézis volt. A megoldásban azonban a nagykozmoszból indult ki, éppen fordítva, mint meghirdetett koncepciójában.

Felelős a filozófia! Felelős annyiban, hogy mint uralkodó szellemi áramlat, megkerülhetetlen volt, s rányomta bélyegét minden más teoretikus kezdeményezésre. Attól az ideológiai ködtől, amelyben az orvos élt, és amelyben az orvoslás fejlődött nem tekinthettek el. Ha akarták, s hogyha nem, a kor uralkodó szelleme rányomta bélyegét eredményeikre. Ez legvilágosabban ott jelenik meg, amikor a filozófiától való elhatárolódás átmegegy egy orvosilag többé-kevésbé üres filozofálgatásba. A zseniális

157 Válogatások. Az emberi természet. 1.

158 Arisztophanész: A madarak. 1608. In Arany János drámafordításai. 2. köt. Akadémiai Könyvkiadó. 1961.

159 Athéni Antiphón *„Szókotyvasztónak is nevezték.”* (Antiphón DK 87 A 11. In: A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. Atlantisz Könyvkiadó. 1993.)

160 Vö. Válogatások. Az emberi természet. 4. Felteszik, hogy a négy nedv, a négy attikai ión törzs és a négy évszak feltételezik egymást, a kozmológiai és fiziológiai eszméknek törzsi alapjuk van (vö. Thomson: Az első filozófusok. 129. old.)

161 *„Miként lelünk – amely nem más, mint levegő – hatalmában tart bennünket, mondja Anaximenész, éppúgy az egész világegyetemet is a lélegzés és a levegő fogja át.”* (Anaximenész B 2. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.)

162 *„Ezt a kozmoszt itt, amely ugyanaz mindenkinek, sem isten, sem ember nem alkotta senki, hanem volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, amely fellobban mértékre és kialszik mértékre.”* (Hérakleitosz B 30. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992. Továbbiakban Hérak)

163 Démokritosz B 34.

hipotézisek igazolása a maga korában nem csak megoldhatatlannak bizonyult, hanem éppen ezért a szaktudós orvost a filozófiai spekulációk zsákutcájába vezette.

De nem csupán erről van szó!

MÉGIS KELL?

„Csak semmi filozófia!” – ezt követeli Hippokratész. De ugyanő fogalmazza meg azt a követelményt is, hogy

Be kell... vezetnünk a filozófiát az orvostudományba, az orvostudományt pedig a filozófiába... A különbség nem nagy, mivel a filozófia tulajdonságait az orvostudomány is magába foglalja: az önzetlenséget, a tapintatosságot, a tartózkodást, a méltóságot, a komolyságot, az ítélőképességet, a határozottságot, a jellem tisztaságát, az életben fontos és hasznos dolgok ismeretét, a rossz utálatát, a babonáktól való függetlenséget, az isteni emelkedettséget... Az ideális orvos a filozófus orvos.¹⁶⁴

Miközben Hippokratész élesen elutasítja a filozófia illetékességét az orvoslás minden vonatkozásában, aközben követelményként állítja az orvoslás és a filozófia egymást kölcsönösen áthassa. Ha Hippokratész határozottan fellépett a filozófiának azon törekvése ellen, hogy posztulátumaiból vezessék le az egészséget, a betegséget, a bajfelismerést és a gyógyítást, akkor, legalább is az első pillanatban, érthetetlen, hogy tudományos programját miért így összegzi.

Nyilvánvaló, hogy olyan felismerés ez, ami az orvoslás tudománnyá válásából következett. A filozófia, amely azzal a kvázi-rationális elméleti rendszerrel, amit ma oly könnyedén bírálunk, kárhoztatunk és elvetünk, járult hozzá az orvostudomány **elméleti** rendszerként való kimunkálásához. A filozófia és az orvoslás összekapcsolódásának eredménye, hogy az empirikus orvoslás tapasztalati-gyakorlati ismerethalmaza elindult a teoretikus feldolgozás útján, hogy az orvoslás **orvostudománnyá** váljon. A filozófia józansága és bölcsessége is hozzájárult ahhoz, hogy a medicina szembefordult a nem-tudást kompenzáló amulettek és a talizmánok gyógyító-védő hitével, a természetfeletttel. Alapvető fontosságú volt annak ellenére, hogy a milétoszi szemlélet időnként a hátsó ajtón keresztül vissza-visszatért. Mindennek elismerése és kiemelése sem teszi kérdéssé azt a szabadságharcot, azt a progresszív ellenirányzatot, amely az orvoslásnak a filozofálástól való megtisztítását tűzi ki célul.

Mint Hornyánszky megállapítja: „*A tévedésnek is vannak fokozatai, s a régi veretű ión philosophiától elforduló orvostudomány már csak azért is kisebbet tévedett, mert a maga területén, a **biológia** körében tévedett. Átmenni a **physikából a biológiába**, ez volt a legfontosabb eredménye annak a vitának, a mely az 5. század orvosai közt a bölcsészeti jogosultsága és jelentősége körül folyt.*”¹⁶⁵ Hippokratész tévedése a biológia és a medicina körében elkövetett tévedés, egy szaktudományon belül elkövetett balfogás!

V.

A HIPPOKRATÉSZI MEDICINA FILOZÓFIAI HATÁSÁHOZ

Az iónok közül elsőként a Hérakleitosz került szembe az új problémával, a szaktudományos kezdeményezésekkel és eredményekkel. Véleménye sommás: elutasítás.

164 Idézi Zamarovský: A görög csoda. 261. old.

165 Hornyánszky 260. old.

SEMMIT SEM ÉRDEMELENEK

Püthagorasz, Xenophanész és Hekataiosz tanítása, a szaktudományok jelentkezése és térfoglalása az epheszoszi homályos Hérakleitosz tudományterképén. Ismeretükben éles szavakkal ostromozta az új idők szavaival fellépő kortársait. A hérakleitoszi értékítélet a „sokféle tudáson” fordul meg: „*A sokféle tudás nem tanít meg arra, hogy esze legyen valakinek. Mert Hésziodoszt is megtanította volna és Püthagoraszt, aztán meg Xenophanészt is és Hekataioszt.*”¹⁶⁶ Ami nem akadályozta meg Hérakleitoszt abban, hogy eredményeikből számosat átvegyen.¹⁶⁷

Ők sokat tudnak, de „esztelenek”, „szószátyárok”,¹⁶⁸ tudásuk nélkülözi a közöset, a kormányzó értelmet, az eszt, az elméleti tudást, mert „*egy, a bölcs dolog: felfogni az értelmet, amely kormányoz, áthatva mindenben mindent*”,¹⁶⁹ mert „*Ésszel beszélve meg kell erősíteniünk magunkat azzal, ami mindenekben közös, mint törvénnyel a város, sőt még sokkal erősebben.*”¹⁷⁰ Azért és annyiban veti el tanításukat, amiért és amennyiben a „sokféle tudás”-ban az ismeretek ömlesztve, egymáshoz képest szervesen kerülnek össze. A sokféle tudás tehát önmagában nem kárhóztatható, mert „*Nagyon sok mindent kell tudnia annak, aki bölcsességszerető ember.*”¹⁷¹ A „sokféle tudás” tehát csak meghatározott körülmények között negatív ítélet, hiszen különben elengedhetetlen feltétele annak, hogy bölcsé, filozófussá, bölcsességszeretővé legyen az ember.

Jellemző, hogy Hérakleitosz világosan és következetesen az orvosoktól határolódik el. Mondhatnók, hogy csak a ráolvasó, a pénzhajhász orvosoktól, a mágusoktól és rajongóiktól, a korabeli orvoslást körülvevő zülléstől: „*[Orvosszerek] a tisztító szertartások.*”¹⁷² De nem! Az Alkmaion utáni orvoslást, mint olyant értetlenül és ellenségesen szemléli: „*Az orvosok [is tehát], akik vágnak, égetnek összevissza kínozva gonoszul a beteget, elkérik az árát, bár semmit sem érdemelnek.*”¹⁷³ Tehetjük a hangsúlyt a pénzhajhász elítélésére is, de valójában az orvosi beavatkozások elutasítása – „*az orvosok vágnak, égetnek összevissza kínozva gonoszul a beteget*” – áll az első helyen, s ezek miatt nem érdemelnek semmit sem.

A szaktudományoknak elutasítása az első filozófiai reagálás a szaktudományok megjelenésére. Ezen belül fölöttébb durván ítéli meg az éppen csak kibontakozó orvostudományt, s az annak érdekében erőfeszítéseket tevő orvosokat.

HIPPOKRATÉSZI DIALEKTIKA

Hornyánszky feltételez egy hérakleitoszi előzményt, ami más előzményekkel együtt meghatározza a hippokratészi iratok tartalmát: „*A herakleitizmusnak Kis-Ázsiában még az 5. és a 4. század átmeneti idejében is volt iskolája, mint ezt Platontól tudjuk; a mi orvosunk meg, a meddő utókor jellemző bámulatában, egyenesen új életre akarja kelteni az ephesosi bölcsét. Mert ennek annyira hatalmába kerül, hogy könyvének egyik helyén még előadásának rendes nyelvezetét és gondolatmenetét is hosszasan szakítja félbe, hogy Herakleitosz szaggatott nyelvű és paradox tartalmú modorában fejezze ki mondanivalóját.*”¹⁷⁴ Vitathatatlanul van egy

166 Hérak B 40. l. még B 81.

167 A testimoniumok egy része püthagoraszi elemek átvételéről árulkodnak. *Filozófia*-értelmezésében: „*Nagyon sok mindent kell tudnia annak, aki bölcsességszerető ember.*” (Hérak B 35.), a *világtűz* felvetésében (vö. Hérak B 30; 31a; 64; 66; 76; 90.), *zenei-akusztikai* gondolataiban (vö. Hérak B 10; 19; 51.). A töredékek egy része a megbírált Xenophanész mérsékelt szkepticizmusának hatását tükrözi (vö. Hérak B 1; 2; 17; 18; 23; 28; 29; 34; 45; 46; 47; 54; 55; 67; 67a; 72; 78; 79; 8; 87; 95; 108; 112; 123.), folytatja Homérosz és Hésziodosz bírálatát (vö. Hérak B 42; 56; 57; 104; 105.), újabakkal gazdagítja Xenophanész mitológia-ellenes éveit (Vö. Hérak B 4; 5; 14; 15; 32; 92; 93.)

168 Vö. Hérak B 81.

169 Hérak B 41.

170 Hérak B 114. Vö. még Hérak B 1; B 2; B 8; N10; B 12.

171 Vö. Hérak B 35.

172 Hérak B 68. L. még Hérak B 5; B 14; B 46; B 47; B 58. B 69. B 70; B 87; B 92.

173 Hérak B 58. Megbetegedett, „*Megkérdezte az orvosokat, vajon el tudja-e valaki távoztatni a beleire gyakorolt nyomással belőle a vizet. Amikor nemmel válaszoltak, kifeküdt a napra és megparancsolta a fiúknak, takarják be őt marhatrágyával.*” (Steiger Kornél: A lappangó örökség. Fejezetek a preszókratikus filozófia antik hagyományozásának történetéből. Jászóveg Könyvek. 1999. 180. old.). A betegnek marhatrágyával történő betakarása vagy valamilyen népi gyógy mód lehetett, vagy rituális jelentése volt, talán mindkettő egyszerre.

174 Hornyánszky 231. old.

kimutatható héraikleitoszi hatás egyik-másik hippokratészi iratban. A tűz-víz,¹⁷⁵ a nedves és a száraz lélek,¹⁷⁶ hippokratészi dialektikája valóban visszavezethető Héraikleitoszra. Ezen kívül részben a négy alapvető testnedv egymást feltételező aránya, részben a hely és az idő elemzése támaszthatja alá feltevését.

A héraikleitoszi dialektika „homályossága”, többértelműséget sugalló értelmezése azonban kétséget kelt a héraikleitoszi eszmék meghatározó hatását illetően. Erősebbek, jellegzetesebbek a viták ellenére az empedoklészi pluralizmus nyomai. Fenntartásunkat megerősíti, hogy Héraikleitosz következetesen bírálja azt a nyugati filozófiai áramlatot, amelyből az alkmaióni orvoslás is támadt, s amelyhez szorosan kapcsolódik Hippokratész medicinája. A világegység, a kozmoszban a mikrokozmosz egysége,¹⁷⁷ miként máshol említettük, inkább démokritoszi, mint héraikleitoszi idea. A „hetes” szám bölcséleti elvvé emelésében az orfikusok mellett elsősorban nem Héraikleitosz, még kevésbé a püthagoreusok említhetők,¹⁷⁸ hanem, mint korábban láttuk, a gondolkodók közül inkább a bölcsek.

Pontosabb és mértéktartóbb az a jellemzés, amiben Hornyánszky maga helyezi el az iónok és a kései ión Héraikleitosz helyét és hatását a „**Hippokratészi iratok**”-ra: „*elvárhatjuk ekkép, hogy az anthropologia első nyilatkozatait az első philosophusok szájából halljuk. És tényleg, már Anaximandros és Anaximenés, de főleg Hérakleitosz tanításai közül nem lenne nehéz olyanokat felsorolni, a melyek vagy egyenesen az embertan körébe tartoznak, vagy avval legalább is viszonyba hozhatók. S e tanításoknak hatásuk is lehetett a bizonynyal akkor már elmélkedő kosi és knidosi orvosokra... Mindazonáltal olyan bölcsészetre, a mely az orvostudománnyal közelebbi közösségben van, nem ión földön bukkanunk a legelső ízben, hanem az ión bölcsészet egyik alsó-itáliai gyarmatában, **Krotonban**.*”¹⁷⁹

Mint e tanulmány második fejezetében rámutattunk, a dichotom gondolati struktúrák többé-kevésbé egyidejűek léptek föl Krotonban és Epheszoszban. Kérdéses, hogy közvetlenül Alkmaióntól, vagy Héraikleitosz közvetítésével jutott-e el Hippokratészhoz a kategóriapárokban való gondolkodás. Úgy látszik, Hippokratész az alkmaióni dialektikán nem megy túl, ezért feltehetjük, hogy Héraikleitosz hatása, ha egyáltalán volt ilyen, alárendelt szerepet játszhatott. Ezt figyelembe véve, ha mégis keressük Héraikleitosz filozófiájának eredményét Hippokratész világképében, akkor azt a „fáradtság” és a „pihenség”, valamint az „ínség” és az „elteltség” kategóriapárokban találjuk meg. Héraikleitosz bennük összegzi azt, ami majd elvezeti ahhoz a fölismeréshez, hogy „*Betegség teszi az egészséget édessé és jóvá, éhség az elteltséget, fáradtság a megpihenést.*”¹⁸⁰ A két kategóriapár – „fáradtság-pihenség” és „ínség-elteltség” – forrása azonban nem Héraikleitosz, hanem Almaiön.

Ez még világosabb, ha az Alkmaiónnak tulajdonított további kategóriapárokat is figyelembe vesszük. Ezek:

fehér-fekete
édes-keserű
jó-rossz
nagy-kicsi
nedves-száraz
hideg-meleg
belső-külső
vidék-város
fáradtság-pihenség
táplálék hiánya-táplálék bősége
ínség-elteltség¹⁸¹

És ezek jelennek meg különböző összefüggésekben Hippokratésznál is az „**Epidémiák**”-ban, „**A levegőről, a vízekről és a helyekről**”-ben, „**Az emberi természet**”-ben és „**Az életmódról**”-ban.

175 Vö. Hornyánszky 230-231. old.

176 Vö. Hornyánszky 240. és 297-298. old.

177 Vö. Hornyánszky 229. old.

178 Vö. Hornyánszky 254. old.

179 Hornyánszky 49. old.

180 Vö. Héraikleitosz B 111.

181 Vö. Alkmaión B 4.; Arisztotelész: Metafizika. 986a.; Kirk, Raven, Schofield: A preszókratikus filozófusok. 381. old.

AZ ÁCS HALJON MEG!

Platón Hérakleitosztól eltérő alapon, torzító osztályszemüvegen keresztül szemlélte a medicinát és utasította el az orvoslást.

Világosan látta, hogy az „aszklépioszi”-tól eltérő fordulat ment végbe, hogy „az Aszklépiosz-utódok” közül az első Hérodikosz volt, akinek fellépésével a hellén orvoslás új korszaka nyílt meg: „a betegségeknek a mai, túlságosan gyámkodó orvoslási módszerét az Aszklépiosz-utódok egészen Hérodikoszig nem is alkalmazták. Ez a Hérodikosz testnevelő volt, s mikor betegeskedni kezdett, annyira összezavarta a testedzést a gyógyítással, hogy elsősorban és legfőképp saját magát gyötörte meg, de később aztán sok más embert is... Egyszerűen úgy, hogy a haldoklását nagyon hosszúvá tette. Azáltal ugyanis, hogy betegségével, amely pedig halálos volt, túlságosan sokat törődött, meggyógyítani ugyan nem tudta magát, viszont egész életén át semmi egyébire nem volt ideje, csak a saját maga ápolására; s emellett mindig ráfizetett, ha megszokott életmódjától egy kissé eltért: így aztán bölcsessége eredményeképp keserves haldoklás közben érte el a magas kort.”¹⁸² Nem a túlzásaiért érdemelte ki Platón nemtetszését, hanem mert gyógyító munkájának eredményességével meghosszabbította a polgárok életét, illetve, mint ő mondja, gyötrődésük és haldoklásuk idejét. Az újszerű orvostudomány hosszúvá teszi az életet, pontosabban a haldoklást, s az emberek betegségekkel küszködve érnek el a magas kort.¹⁸³

Szégyenletes dolognak tartja, „hogy az emberek orvosi ápolásra szorulnak, de nem ám sebesülés vagy évszakhoz kötődő betegség miatt, hanem azért, mert a renyhesség vagy az... életmód folytán nedvekkel és gázokkal telítődnek meg... Ilyesmi... Aszklépiosz idejében pedig nem is volt.”¹⁸⁴ Aszklépiosz olyan emberek orvosa volt, akik egészséges életmódot folytattak „és csak valami körülhatárolható betegségben szenvednek, és csupán ezeknek és az ilyen szervezetnek a kedvéért alapította meg az orvostudományt, amelyben orvossággal vagy metszéssel kiüzte belőlük a betegséget, s aztán megszokott életmódra utasította őket

E történelmire maszkírozott látásmód párosul annak felismerésével, hogy az egymást követő nemzedékek mellett a különböző társadalmi szereplők is eltérően ítélik meg az orvoslás határait: „Ha például egy ács megbetegszik, megelégszik azzal, hogy az orvostól orvosságot kér, azt megissza, ettől kihányja a betegséget; vagy alulról tisztul meg, vagy pedig égetés vagy metszés segítségével szabadul meg a betegségtől. Ha azonban valaki nagyon hosszadalmas kúrát rendel neki, gyapjúkendővel csavargatja körül a fejét, akkor hamarosan tudtára adja, hogy neki nincs ideje betegeskedni, s nem érdemes úgy élnie, hogy állandóan csak a betegségét figyelje, kiszabott munkáját pedig közben elhanyagolja. S ezzel búcsút is vesz az ilyen orvostól, visszatér megszokott életmódjához, s esetleg meg is gyógyul, és úgy él tovább, folytatja a maga munkáját; ha meg a szervezete nem bírja ki a betegséget, bevégzi életét, s ezzel minden nyavalyától megszabadul.”¹⁸⁵ Miközben tehát Platón elutasítja a Hippokratész előtti orvoslás irracionálisitását, aközben az ősi, arisztokratikus életfelfogás nevében elveti Hippokratész humanizmusát: a mesterember csak térjen vissza munkájához, s ha nem bírja ki a betegségét, akkor halálával szabaduljon nyavalyáitól.¹⁸⁶

A „megszokott életmód”-ról, amire Platón szerint Aszklépiosz utasította a beteg embert, kiderül, hogy nem más, mint az elit önértékelése és a „mesteremberek” iránti érzéketlensége. Az Aszklépiosz korában a szabad és gazdag, arisztokrata, homéroszi hősök csupán csak addig éltek, ameddig éltek, mert az orvostudomány nem hosszabbította meg életüket, kivéve, ha a dicső sebeikből vagy évszakokhoz kötődő betegségeikből gyógyították ki őket. Ezt a gyakorlatot kívánja konzerválni Platón, aki észreveszi: „elég nevetséges, hogy – ha mesteremberekről van szó – ezt elismerjük, de már a gazdagokról és az állítólagos boldogokról sehogy sem akarjuk elismerni.”¹⁸⁷ Másképpen, így is felfoghatjuk, a platóni orvoslás értelmezésében eszménnyé, példaképpé váltak a mesteremberek, akik életmódjukban megőrizték az arisztokrata életmódnak ezt az értékét. S ha igaz az, hogy „A gazdag embernek viszont, mint mondani szokták, nincs ilyen kiszabott munkája, amelytől ha kénytelen megválni,

182 Vö. Platón: Állam. 406b. Erre utal Plutarkhosz is (vö. Az isteni büntetés késlekedéséről. 9.)

183 Vö. Platón: Állam. 406c.

184 Platón: Állam. 405cd.

185 Platón: Állam. 406de.

186 Platón: Állam. 407d.

187 Platón: Állam. 406c.

már élnie sem érdemes”,¹⁸⁸ akkor ez annak a fölismerése, hogy az eszményinek tartott arisztokrata életmód elveszítette társadalmi szükségszerűségét és tartalmát: „*kiszabott munkáját*”. Értelmes életet velük szemben éppen a „*mesterember*” él.

Másképpen megismétli a gondolatot: „*ha a testnek nincs szüksége gyógyszerre, mert elég, ha a beteg tartja az előirt életrendet, akkor... egy gyengébb orvos is megteszi; ha azonban gyógyszert is kell alkalmazni, tudjuk, hogy akkor már képzetesebb orvosra van szükség... a vezetőknek az alárendeltek érdekében valószínűleg igen sok hazugsággal kell élniük. Hiszen... az ilyesmi gyógyszer gyanánt használva mind igen hasznos.*”¹⁸⁹

A „*gyámkodó orvoslás*” az egész éltén át folyó egészségügyi felügyeletet, ellenőrzést, védelmet, segítségnyújtást, gondoskodást, azaz egészséggondozást jelent. Nyilvánvalóvá válik, hogy Platón szembefordult azzal az orvosi szemlélettel, amely nem a beteget gyógyítja, hanem az egészségeset gondolja, hogy ne legyen beteg, s a beteget gondolja, hogy életét meghosszabbítsa. Hérodikoszról elmondottakat Platón általánosabb összefüggésbe helyezte. Az orvosi beavatkozásokat etikailag értékeli, orvosetikai normává próbálja emelni az „*aszklépeioszi*”-nak vélt vagy idealizált, történelmileg bizonyára túlhaladott, de inkább sohasem létezett orvoslási módját.

Arisztotelész maga is szembekerült a problémával, de egészen más megoldással él. Megállapítja, hogy Hérodikosz az új módszert az ésszerűség határain túlhajtotta, amiért jogosan megróttá: „*A test kiválósága az egészség, ami azt jelenti, hogy testi erőnkkal élve mentesek vagyunk a betegségektől. Mert sokan úgy egészségesek, ahogyan Hérodikoszról mondják: őket bizony senki sem fogja boldognak mondani jó egészségük miatt, mivel minden vagy majdnem minden emberi élvezettől tartózkodnak.*”¹⁹⁰ Ez olyan ár, ami nem mindig van arányban az elért eredménnyel. S már akkor is jobbra tudták, hogy az örömtelen élet nem támogatja a gyógyulást, nem biztosítja az egészséget.

Mindez azonban szerinte a szemléletbeli fordulat jelentőségéből mit sem von le. Az egészség biztosítása sokrétű: „*Mert az orvostudomány feladata sem az, hogy egészséget adjon, hanem az, hogy addig ápolja a beteget, ameddig lehetséges, ugyanis még azokat jól lehet gyógyítani, akik sohasem fognak teljesen felépülni.*”¹⁹¹ Az orvostudomány feladata az egészség biztosítása.¹⁹² Legyen homéroszi hős vagy mesterember, „*megszokott munkájához*” addig nem tud visszatérni, amíg az orvos meg nem gyógyítja. Platónnal szemben megállapítja, hogy „*az orvosi hivatás a gyógyításban határt nem ismer,*”¹⁹³ s azt, hogy „*az orvostudomány megváltoztatta ősrégi gyakorlatát*”, előnyösnek bizonyul.

VISSZA A KEZDETHEZ

Az orvosokat már Homérosz is a *demioergoi* rendjébe sorolta. Erről lassan elfeledkeztek, az orvos isteni orvossá vált. Majd csak Szókratész gondolkodásában kezdődött el egy alapvető fordulat. Ő teszi fel a kérdést: „*a gazdálkodás (oikonomia) szerinted valami olyan szakma elnevezése, mint például az orvostudományé, a kovács- vagy az ácsmesterség?*”¹⁹⁴ Platón az orvosival rokonmestereknek említi a „*földműves*”-t és a „*testedző*”-t.¹⁹⁵ Arisztotelész az orvos mellett legtöbbször az „*építőmester*”-t, az orvoslás mellett a „*házépítés*”-t hozza szóba.¹⁹⁶ Szókratész, Platón és Arisztotelész szemében az orvos egy volt a mesteremberek közül; az orvosi szakma egy a sok kenyérkereső foglalkozás, hivatás és életpálya között.

Hol vannak az orvosistenek? Hol maradnak az isteni orvosok? Szókratész, Platón, Xenophón és Arisztotelész fordulatot hoztak az orvoslás filozófusi megítélésében,

188 Platón: Állam 407a.

189 Platón: Állam 459cd.

190 Arisztotelész: Rétorika. 1361b. Gondolat Könyvkiadó. 1982. (Továbbiakban: Rétorika – EKO)

191 Rétorika 1355b.

192 Vö. Politika 1258a.

193 Politika 1257b.

194 Xenophón: A gazdálkodásról. I,1. In: Xenophón: Filozófiai és egyéb írásai. Összes munkái. 2. köt. Osiris Kiadó. 2003.

195 Vö. Platón: Törvények. 889d.; Prótagorasz 313d.; Kritón 47b.; Gorgiasz 504a. és Platón: Első Alkibiadész 131a In: Uő. Apokrif dialógusok. Atlantisz Könyvkiadó. 2005.; Platón: Szerelmes ifjak 134e. In: Uő. Apokrif dialógusok.

196 Vö. Phys 191a; 192b; 201a; 202b; 257a. Álmoskönyvében Artemidórosz összeköti „*azokat, akik vérrel keresik a kenyerüket, ezek a doktorok, az áldozatot bemutató papok és a szakácsok.*” (Idézi Finley, Pleket: Az olimpiai játékok első ezer éve. 56. old.)

eltávolították az orvoslást a mitológiától, a mítosztól, a misztikától,¹⁹⁷ lehozták az orvoslást az égből a földre, ugyanoda, ahol a kezdetek kezdetén volt, visszajutottak az orvoslásnak és a többi mesterségnek a prehoméroszi és a homéroszi korban vallott párhuzamához. Ez az athéni realizmus válasza Empedoklész isteni és istenülő orvosára.

Mesterember → **orvosisten** → **mesterember**, de a kezdethez való **visszatérés nem ugyanodatérés**, hanem azoknak a századoknak tapasztalata és terméke, ami Mükénéből Athénig eltelt. Ez a mesterember már nem a személyes függőség hálójában tevékenykedő mester, aki az uralkodó udvarának függeléke, nem a zárt orvosi kaszt tagja, nem hazátlan vándor, hanem a polisz öntudatos polgára, alkalmazottja vagy magánpraxist folytató vállalkozója; orvoslása nem a mitológia vagy a filozófia függeléke, hanem azoktól önállósult és azokkal szembefordult önálló tudományos diszciplína művelése és alkalmazása.

Szókratész-Platón törvényerővel kívánja meghonosítani az orvostudomány és az igazságszolgáltatás párosítását, hogy az államban ép testű és lelkű polgárok éljenek.¹⁹⁸ Arisztotelész igyekszik az orvostudományt és az orvoslást belehelyezni az államkormányzás és a családfenntartás, a polisz rendszerébe. Különösen etikáiban hozza párhuzamba az orvostudományt és az államtudományt, az egyiknek a pusztá megismerésen kívül célja a gyógyítás, a másoknak a törvénykezés.¹⁹⁹ Az orvoslás szükségességének és hasznosságának elismerése mellett azt is tudni kell, hogy ugyan „*némelykor a családfőnek és az államfőnek az egészségügyre is tekintettel kell lennie, máskor viszont nem, hanem ráhagyhatja az orvosra*”.²⁰⁰ Az orvos nem a családgazdaság része, amit más összefüggésben már érintettünk, de Arisztotelész már belátja, hogy az egészségvédelem és az ápolás sok helyütt az államvezetés és a hadviselés feladatává lett. Egyértelmű számára, hogy miként Hippokratész az „*Eskü*”-jében elvárja, hogy az orvos és tudománya „*elismerésben részesüljön minden ember részéről*”, Arisztotelész pedig úgy véli, az orvostudomány művelői megérdemlik, hogy mint „*a városállamra hasznos tanulmányok szerzői valami kitüntetésben részesüljenek*”.²⁰¹

MIÉRT A VÍZ?

Hogy hogyan termékenyítette meg a medicina a filozófiai elmélkedéseket, arra nézve csak egyetlen egy példát említünk.

A kezdeti filozófiatörténeti vizsgálódások Platón és Arisztotelész nevéhez kötődnek.²⁰² Elkerülhetetlen számukra, hogy értelmezzék a milétsziak, mindenekelőtt Thalész filozófiai hagyatékát, megmagyarázzák – interpretálják és kommentálják – monista elveiket.

Miért a víz Thalész filozófiai elve?

Erre számtalan magyarázattal élt mind Platón, mind Arisztotelész. Eredetették az eszmét ősi mitológiai forrásból,²⁰³ magyarázták Pindarosz nyomán²⁰⁴ ökonómiai párhuzamokkal.²⁰⁵

Arisztotelész egy harmadik értelmezéssel is szolgál: „*Ezt a felfogást talán arra alapította, hogy mindennek nedves a tápláléka, s hogy maga a melegség is ebből keletkezik és ebből él. Már pedig mindennek az az alkotó elve, amiből keletkezik. Egyrészt ezen az alapon fogadta el tehát ezt a nézetet, másrészt meg azért is, mert mindennek a csírája természete*

197 Ne tévesszen meg bennünket az, amikor Platón így ír: „*valami ráolvasás is szükséges az orvossághoz. Ha valaki úgy használja, hogy közben a ráolvasást is elvégzi, teljesen meggyógyítja az orvosság*” (Platón: Kharmidész. 155e.), akkor, a szövegösszefüggésből kitűnik, az organizmus és a psziché viszonyára gondolt. Platón a racionális megoldást vallja: „*Ha... kellően józan vagy, akkor nincs szükséged sem Zalmoxisz, sem a hüperboreosz Abarisz ráolvasásaira, hanem egyenesen oda kell adnom neked a fejfájás elleni orvosságot.*” (Platón: Kharmidész. 158bc.)

198 Vö. Platón: Állam. 409e-410a.

199 Vö. Arisztotelész: Eudémoszai etika. 1216b. In: Uő. Eudémoszai etika. Nagy etika. Gondolat Könyvkiadó. 1975.

200 Politika 1258a.

201 Politika 1268b.

202 Vö. Braun: A filozófiatörténet története. Holnap Kiadó. 2001. 23-31. old.

203 Vö. Platón: Theaitétosz. 180cd.; Metafizika. 983b-984a. Arisztotelész józan, csak ezek után említi a mitológiai magyarázatot, amit lényegében félresöpör: „*hogy a természetről vallott ez a nézet valóban ósrégi-e, az talán nem deríthető ki, – nekünk elég az, hogy Thalész az első okra nézve a hagyomány szerint ilyen véleményen volt.*” (Metafizika. 983b-984a)

204 Vö. Pindarosz: A szürakuszai Hierónnak olümpiai győzelmére (I. olümpiai óda). 1-2. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 221. old.

205 Vö. Platón: Euthüdémosz. 304ab.; Rétorika. 1364a.

szert nedves jellegű, s a víz a nedvesség forrása.”²⁰⁶ Az élet, a csíra és a táplálék nedves, a nedvesség pedig a vízre megy vissza – az a gondolatmenet logikája. A „Minden” tehát az organikus létre hajaz. Érdekes, megfordult a gondolatmenet: nem a nagykozmosz világítja meg a kiskozmoszt, hanem fordítva, kiskozmosz a nagykozmoszt. Ezt a gondolatmenetet Hippokratész alapozta meg: „*meg vagyok győződve, hogy a természet megismerésének nincs más forrása, mint az orvosszakma, csak azt helyesen: a maga teljességében kell felfogni.*”²⁰⁷

Arisztotelész tehát legalább három magyarázattal állt elő, de harmadikban már ott rejtezik a kor biológiájára, medicinájára épülő analógia. Az Arisztotelész-utániak ezt az értelmezési magvat azután részletesebben kiaknázzák.

Arisztotelész maga bizonytalankodik: Thalész „*talán*” arra alapította elképzelését, mondja. Lehet, hogy Thalésznál ilyen elképzelés föl sem merült, s minden valószínűség szerint nem volt, de ez mégis olyan magyarázat, amely a thalészi eszmére, egy organikus világmképre mutat. Ezek és az utólagos, kései magyarázat, nem Thalész indoklása, hanem Platon és Arisztotelész arkhé-értelmezéseinek rávetítései Thalész víz-elvére. Ez a „*rávetítés*” évszázados filozófiai és szaktudományos fejlődés parlata.

VI.

A MEDICINA ÉS A MŰVÉSZETEK

Nem lenne teljes a kép, ha csupán a filozófiára koncentrálnánk. A hippokratészi medicina szellemi hatása ennél sokkal szélesebb, és az, ami külön megjegyzendő, mindmáig élő a korszak fennmaradt műalkotásaiban. A filozófia és a művészek magukba szívták a kor orvostudományának eredményeit, mint ahogyan az orvostudomány merített a filozófia és a művészet embereszmenyéből.

A műalkotások éppen úgy elevenen őrzik az orvosláshoz viszonyuló ember érzéseit, mint a kor filozófiája. A filozófiák ebben rokonok a művészetekkel! – de szemben a filozófiával inkább a közemberek szemével néznek és látnak, érdeklődnek és értetlenkednek, láttatnak és ítélnék. A műalkotások a polisz polgárait érdeklő és a polgárok által érthető problémákat szólaltatták meg.

Magyar Imre pontos képet fest arról, hogy milyen a jelen viszonya a múlthoz, az orvoslás régi eredményeihez és a régmúlt irodalmi, képzőművészeti műalkotásaihoz: „*ritka kivétel az az orvos, aki Hippokratész, Celsus vagy Semmelweis munkáit eredetiben olvassa. A művészeti alkotások bármilyen korból származzanak is, a művészet egészének ma is anyagát adják. Az orvostudomány hajdani alkotásai alapjai a későbbieknek, de a tudomány ma élő anyagához már régen nem tartóznak hozzá.*”²⁰⁸ Tehát, amikor elemezzük az orvoslás és a műalkotások viszonyát, akkor nem annyira az ókori orvosi eredményekről van szó, fölöttük eljárt az idő, hanem a hozzájuk kapcsolódó esztétikai és etikai reflexiókról, amelyek a műalkotások univerzumának napjainkban is szerves elemét képezik.

A feltárt orvosi feljegyzések orvostörténeti dokumentumok, meghaladott ismeretek. A réges-régi korokból fennmaradt filozófiai töredékek vagy testimóniumok, akár csak a művészeti alkotások, legyenek azok akár torzók, filozófiáknak és művészetünknek ma is élő anyagát adják.

AZ ORVOSLÁS MŰVÉSZETE

Felvethetjük, hogy bizonyos értelemben művészet volt maga az orvoslás is. Erre adnak választ a koraiak, amikor az orvoslást éppen úgy tekhnének tartják, mint például a festők és a szobrászok hozzáértését. Platon a gyógyítást a mesterségek és a művészet egy fájának tartotta: „*Azok a művészetek pedig, amelyek valami komoly dolgot is alkotnak, a természettel*

206 Metafizika. 983b.

207 Válogatások. A régi orvostan. 20.

208 Magyar Imre: Orvostudomány és művészet. In: Uő. Kozmikus sértődés. Medicina Könyvkiadó. 2. kiad. 1969. 57-58. old. Az eposzok a tudás forrásának számítottak, szavaikat Arisztotelész is érvként idézi; s nem gondolta, hogy századok múltán az eposzokat a tudományfejlődés elavulttá teszi, de műalkotásként élvezik majd azokat.

párosították maguk képességét, mint például az orvostudomány, a földművelés, a testgyakorlás; ami a politikát illeti, ennek is van egy kis köze – úgy mondják – a természethez, de java része csak mesterség.²⁰⁹ Empedoklésznek a festő jut az eszébe, amikor az orvosok munkájáról és tudásáról beszél:

*Mint amikor fogadalmi táblákat színeznek a festők,
az okossággal jól kitanított mesteremberek,
miután kezükkel megragadták a sokszínű mérgeket
és harmonikusan összekeverték, ebből többet, másból kevesebbet,
s mindenféle hasonlatos alakokat készítenek belőlük...²¹⁰*

Arisztotelész az orvost és a szobrászt állította párhuzamba: „Milyen mértékben kell tehát foglalkoznia a természetfilozófusnak a forma és a mibenlét kérdésével? Alighanem annyira, amennyire az orvosnak az ideggel vagy a szobrásznak a bronzal”,²¹¹ „a bronz a lehetőség módján szobor, csak hogy a mozgás nem a bronznak mint bronznak a megvalósulása, hiszen bronznak lenni és a lehetőség módján valaminek – [a példában] mozgathatónak – lenni nem ugyanaz..., mert más ’képesnek lenni meggyógyulni’ és más ’képesnek lenni megbetegedni’, különben betegnek lenni és egészségesnek lenni is ugyanaz volna, de a hordozó – az, ami beteg, illetve egészséges lesz, akár a testnedv az, akár a vér – [mindkét változatban] egy és ugyanaz.”²¹²

Szorgalom kell az orvostudomány elsajátításához, de ez kevés. Az orvoslás a tudás mellett művészet is, mert éppen úgy, mint más művészetek esetében, szüksége van természetes tehetségre, arra az érzékre, amely elengedhetetlen a betegségek felismeréséhez, a megfelelő gyógymód megtalálásához, a beteg állapotába való beleérzéséhez.

ORVOSLÁS VERSMÉRTÉKBEN

Beszélhetünk az orvoslás és a művészet viszonyról úgy is, hogy az orvos művészinek mondható alkotásban, költeményben összegzi, vagy a betegséget ábrázoló képben jeleníti meg eredményeit; esetleg kettős tevékenységet folytat, gyógyít és mellette, attól függetlenül fest, ír, zenél. Az orvosi tehetség sokszor párosul más művészi kifejezésre való hajlammal.

Amikor a költészetben jelentkező orvos- és orvoslás-képről beszélünk, akkor azt meg kell különböztetnünk az orvoslás korai eredményeinek – anamnézis, epikrizis, terápia, farmakológia, receptúra – verses formában való rögzítésétől. Erre már Arisztotelész fölívta a figyelmet, és mi már korábban idéztük: „Még azt is ’költészetnek’ szokták nevezni, ha valamilyen orvosi vagy természettudományi tárgyat foglalnak versbe. Pedig a versmértéken kívül semmi közös nincs Homéroszban és Empedoklészben, úgy hogy amaz joggal nevezhető költőnek, emez viszont inkább természettudósnak, mint költőnek.”²¹³

Igaza van Arisztotelésznek. Amire ő azonban nem gondolt, vagy amiről elfelejtkezett, hogy korábban Homérosz és Hésziodosz eposzait Hellasz közgondolkodása törzsi enciklopédiaként, a tudás foglalataként tartotta számon, s hogy ő maga is többször tudományos tekintélyként idézi szavaikat.

Igaza van Arisztotelésznek. Ámde amire ő még nem gondolhatott, hogy évszázadok múltán megváltozhat és meg is változik a helyzet. Egy korábbi mezőgazdasági tanköltemény, egy történelmi értekezés vagy egy orvosi fogás megverselését, mivel a tudományfejlődés a bennük foglalt tudományos eredményeket érdektelenné, elavulttá tette, manapság pusztán mint társadalmi tartalommal bíró költeményt, mint az akkori világállapot művészi megformálását, mint műalkotást vesszük a kezünkbe. Így Hésziodosztól a „**Munkák és napok**”, Vergilius műve, a „**Georgica**”, Lucretius „**De rerum natura**” című filozófiai értekezése ma inkább költői alkotásokként hatnak, mint tudományos ismeretek tárházának,

209 Platon: Törvények. 489d. In: Uő. Összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

210 Empedoklész B 23,1-5.

211 Phys194b.

212 Phys 201a. Phókiszban, írja az emberteremtésről Pauszaniász, „A völgy bejáratánál két akkora kőtömb hever, hogy mindkettőt csak egy szekér lenne képes megmozdítani. Színük nem a szárazföldi agyagéhoz, hanem a vízmosásokban vagy hegyi patakok medrében található homokhoz hasonlít. Szaguk pedig teljesen megegyezik az ember bőrének szagával. Azt mondják, hogy annak az agyagnak a maradványáról van szó, amelyből Prométheusz az egész emberi fajtát alkotta.” (Pauszaniász: Görögország leírása. X.4.4.)

213 Arisztotelész: Poétika. 1447b. Kossuth Könyvkiadó. 1992. L. még i. m. 1451ab.

még ha tudjuk is, hogy a maguk korában a tartalmuk az emberi megismerés nélkülözhetetlen és értékes lépcsőfokai voltak.

Megverseltek orvosi témákat is. A versmérték, ami Homérosz esetében tartalmas forma volt, az egy orvosi értekezés esetében külsődlegesség. Ezt a külsőt vetették le a Eurüphón és Hippokratész neve által fémjelzett gyűjtemények, amelyek Empedoklész és elődei orvosi értekezéseivel összehasonlítva éppen azáltal tűnnek ki, hogy nem megverselték, hanem prózában íródtak. Az irodalmi-költői forma elhagyása lehetővé tette, hogy az medicinai ismereteket saját logikája szerint fejtsék ki, s ne legyenek tekintettel a töle idegen prozódiai követelményekre.

EMBER A MŰVÉSZETBEN

Nehéz lenne megmondani, hogy a művészek mennyiben használták föl a kor orvostudományának eredményeit, s mennyiben alakították ki önállóan a maguk embereszményét, az egészséges ember ideálját. Az azonban bizonyosnak tetszik, hogy a művészeteknek is megvolt a maguk szerepe az egészséges emberi test megismerésében és betegségéi ábrázolásában.

A test hellén megítélése arra mutat, hogy a politika és a poétika, az etika és az esztétika, a medicina és a filozófia egymás mellett és egymást erősítve szolgálták az emberi test hellén megítélését, az emberi test felmagasztalását, bontakoztatást ki a kor emberfelfogását, együttes erőfeszítésük eredményeként jelenítették meg a kalogathia elvét, a szépnak, a jónak és az igaznak az egységét, amelyet az ókorban a hellén művészet – a költészet és a dráma, a szobrászat és a festészet – és filozófia a legérzékletesebben és leghatásosabb jelenített meg.

A szobrászok kánonjai, az emberi test arányszabályai a szép, egészséges emberi test ismeretéről vallanak. A szobrok megformálása mesterien követte az ifjak testének szálkásságát, az izmaik játékát, feszülésüket és lazulásukat, elég, ha Mürón „**Diszkoboloszá**”-ra utalunk. A „**Méloszi Aphrodité**” („**Milói Vénusz**”), a „**Knidoszi Aphrodité**” – s a „**HáromKharisz**” pedig híven jelenítette meg a női test lágyágát és kecsességét. De *szépen* és *híven* ábrázolták a sebesültek kínjait, haláltusáját is, mint a viszonylag kései „**Sebesült amazon**”, „**Laokoón-csoport**” és a „**Haldokló gallus**” is teszi. Az egészséges emberi test szépsége a görög művészet műve! E férfi és női szobrok utólérhetetlen művészi etalonként szolgálták. Az antropomorf görög istenek ábrázolásának – „**Szamoszi Héra**”, „**Athéna Lémnia**”, „**Belvederei Apollón**” – fenségessége is az emberi nagyságot hirdeti. Valamikor ott álltak a templomokban és a köztéren, ma a múzeumok féltve őrzött kincsei.

A TRAGÉDIÁK TÁJÉKOZTATÁSA

A medicina ideológiai megítélésének változásait az athéni tragédiaversenyek nézőközönsége, igaz mitologikus köntösbe burkolva, de nyomon követhette. A homéroszi Aszklépiosz *isten* után az *emberteremtő és emberszerető isten*, az aiszkhüloszi Prométheusz lesz az orvosok ősi istene, majd a szophoklészi *ember* lesz az egészség őre, a betegek gyógyítója, a különféle gyógyírok ismerője. Aiszkhülosz és Szophoklész Hippokratész kortársai.

Aiszkhülosz szerint az istenekkel dacoló Prométheusz, aki maga is egy az istenek közül, az orvoslás megteremtője:

*...ha kór
támad meg embert, nem volt orvosság sehol,
mit enni vagy inni vagy mit kenni kell,*

*de gyógyszer híján sorvadoztak, míg csak én
meg nem mutattam, hogy kevernek balzsamot,
minden betegség ellen mást s mást gyógyszerül.²¹⁴*

Majd Szophoklésznél a rettenetes-csodálatos ember²¹⁵

214 Aiszkhülosz: Leláncolt Prométheusz. In: Ember vagy. 97. old.

215 A „δεινός” jelentése a „csodálatos” mellett „rettentő”, „rettenetes”, „iszonyú” is. A „δεινός”-t Devecséri Gábor és Mátrai László „rettentő”-nek, Trencsényi-Waldapfel Imre „csodálatos”-nak; Mészöly Dezső pedig „csodá”-nak magyaráította.

*...mindenben ügyes,
ha akármilyen jön, ám a haláltól
nem tud menekülni,
de gyógyírt a nehéz nyavalyákra kigondol.²¹⁶*

És Szophoklész fogalmazza meg az irodalomban, ezzel együtt a közvélekedésben a racionális orvos magatartását:

*Bölcs orvos nem énekel
varázsigéket, hogyha vágást kér a seb.²¹⁷*

Az orvoslás isteni tudásból emberi képességgé lett! De mivel az ember az ember, mondhatja Szophoklész:

*Ha tud valamit valaki,
mesteri bölcsesét, újszerűt,
van, ki a jóra, van, ki gonoszra tör vele.²¹⁸*

Aiszkhülosz „Leláncolt Prométheusz”-a és Szophoklész „Antigoné”-ja között ugyanaz a távolság, mint az „Eskü” bevezető és záró sorai között.

SZKATOPHAGOSZOK

A bölcsék körül és mellett írta fabuláit Aiszóposz. Szereplői, az embereket megtestesítő állatok között kiemelkedő helyet foglalnak el az orvosok és a betegek. Egyik meséjében elítéli azt a felületes orvost, aki a temetésen mondja meg, hogy miként menekülhetett volna meg a beteg a haláltól,²¹⁹ vagy egy másikban az orvos a beteg panaszkodására, hogy izzad, hidegrázás gyötri, vízkórság jött rá, sorban kijelenti, hogy ez is jó, az is jó.²²⁰ A beteg ezt így éli meg „Belehalok a sok jóbá.”²²¹

A komédiáírók sem hallgathattak. Elsőként Epikharosz (i. e. 540-450) szólalt meg, aki Szürakuszaiban írta komédiáit. Édesapja orvos volt, ő pedig „Pythagorászt hallgatta.”²²² Vallotta, hogy „Az ember legfőbb java az egészség.”²²³ Író lett, de ismerte kora medicináját, olyannyira, hogy „Fiziológiai, gnomológiai, orvosi ismereteket hagyott maga után. S emlékeiben, amelyeket leginkább versekben írt, észrevételeket jegyzett fel.”²²⁴ Feltehetően krotóni és püthagoraszti orvosi tanulmányai során írt jegyzeteit, esetleírásokat gyűjtötte egybe. Jelentőségét emeli, hogy „A ’gomológia’ lesz a műfaji kiindulópontja és a talaja a Megalé Hellaszban kifejlődő szofisztikának.”²²⁵

A „bölcsesség” a medicina iránt elkötelezett Epikharosz szerint új tartalmat nyert:

*...a bölcsesség nem egymagában él,
hanem ami csak él, annak mind, mind értelme van.
Mert hisz a kakasoknak is nőstény-párjai
(ha jól megfigyeled) nem szülnek élő kicsinyeket,
hanem tojáson kotlanak s lelket adnak nekik.
S csak a természet tudja, mi ez a bölcsesség:
mert ő maga nevelte erre magamagát.²²⁶*

Epikharosz a természetet önmeghatározónak és önfejlődőnek tartja, s az a szellem vagy bölcsesség (istenek? daimónok? törvényszerűségek?), ami folyamatot mozgatja,

216 Szophoklész. Antigoné. In: Ember vagy. 135. old.

217 Szophoklész: Aiasz. 581-582. In: Uő. Drámái. Európa Könyvkiadó. 1979.

218 Szophoklész. Antigoné. In: Ember vagy. 135. old.

219 Vö. Aiszóposz: A beteg és az orvos. (180). In: Uő. Meséi. Európa Könyvkiadó. 1987.

220 További meséire is utalhatunk: vö. Aiszóposz: A csaló (28); A lehetetlent ígérő ember (34)

221 Pauszaniász: Görögország leírása. VII. 23,8.

222 Diog. Laert. VIII,3. (Epikharosz)

223 Rétorika. 1394b.

224 Diog. Laert. VIII, 3.

225 Erdős Konrád: A komédiáíró filozófus és filozófus komédiáíró. Mozaikok Epikharoszról. www.okoruzente.hu.

226 Epikharosz: Törödékek. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 197. old.

magában a természetben van és általa létezik. Hangsúlyozza a mesterség tanulásának fontosságát, mert

*Fuvolás lesz, ki megtanul fuvolázni, és
ki táncolni, táncos, és ki fonni, az fonó;
és minden mással, amit csak óhajtsz, így vagyunk:
a művész nem lehet így a művészet maga.²²⁷*

Más tehát az orvos és más a gyógyítás. A tanulás köti össze a mestert és tudományát, az orvost és az orvoslást. Hangsúlyozza ezt, mert látja és tudja, hogy sok a sarlatán, önmagát művésznek kikiáltó műveletlen.

Tapasztalata alapján nevezte komédiáiban a tehetségtelen, tanulatlan, üresfejű, de nagyzó orvosokat, akik a gyógyításhoz nem, csak a pénzhajszoláshoz értettek, „*szkatophagosz*”-oknak, vagyis „*szarevők*”-nek.²²⁸ A *szarevő* orvos a korabeli orvostársadalom valós szereplője volt. Amikor Epikharmosz e meglehetősen alpári jelzővel illette kora gyógyítóit, akkor az orvostudomány művelőit elhatárolta a vajakosok, ráolvasók, csavargó varázslók, vándorló kuruzslók, démonokkal viaskodó szemfényvesztők, mások bajain élősködő szélhámósok pénzéhes seregétől, a csodatevők és hullarablók hadától, s attól a zülléstől, ami körülvette a korabeli tudományos orvoslást. Az orvosi magatartások e szélsőséges, durva minősítése nem véletlen, hanem éppen az orvoslás tudománnyá válásának tünete, ideológiai párlata, egyben az empedoklészi *isteni* orvosának, orvos-*isten*ének ellensúlya és kritikája, amiben hangot kapott a népi megfigyelés józansága és vaskossága is.

Ugyan a szélsőséges szofista képe Szókratész, Xenophón és Platón rosszindulatú karikatúrája, de biztosan voltak buzgó szófacsarók, akik maguk ürességét szép csomagolásban árulták. A kései Lukianosz is a betegeket a túlvilágba küldő orvos alakjára utal:

*Orvos küldte el énhozzám szeretett fiusarját,
hogy fia éntőlem kapja a nyelvtudományt.
Ámde mikor „Haragot zengj” és „szerzett sok kínt”,
ezt ismerte meg és sorban a harmadikat,
hogy „sok hősnek erős lelkét Hádészra leküldte”,
nem küldötte tovább leckevevésre fiát,
És hogy meglátott, „Köszönöm”, szólt, „drága barátom,
tőlem is ezt éppígy tudja tanulni fiam;
Hádészhoz magam is sok lelket küldök el, ehhez
nékem ugyan nem kell nyelvtudománytanító.”²²⁹*

Az európai kultúrkörben a „*szkatophagosz*” és a „*nyelvtudománytanító*” orvosok ellenére Aszklépiosz kígyós jogara az európai kultúrkörben ma is a tudományos medicina szimbóluma, mert egy dolog biztos, ha élt, ha nem: „*Aszklépiosz nem a sarlatánok istene volt*”,²³⁰ hanem a mindenben ügyes ember egyik ősképe.

227 Epikharmosz: Töredékek. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 197. old.

228 Arisztophanész felhasználta Epikharmosz e leleményét. Arany János a „*szkatophagosz*”-t „*ganéjturkáló*”-nak (vö. Arisztophanész: *Plutos*. 704.), máshol „*folyó ganaj*”-nak magyarítja (vö. Uő. *A békák*. 146.). Erasmus mértéktartóbb: „*De vajon nem válik-e még ez a név is dicsőségükre, hiszen csak hogy az embereken bajukban segítsenek, tudományuk magasságából akár a mocsokig is leereszkednek.*” (Erasmus: *Az orvostudomány dicsérete*. In: Ponticuluc Hungaricus. 2001. március. V. évf. 3. sz. Az én kiemelésem – EKO)

229 Lukianosz: Egy orvosról. In: Uő. *Összes művei*. 2. köt. Magyar Helikon. 1974. 713. old.

230 Herbert: Kísérlet a görög táj leírására. 101-102. old.